

HUMANETTEN

[Om HumaNetten](#)
[Tidigare nummer](#)

NUMMER 6

våren 2000

HumaNetten utges av [Institutionen för humaniora](#), Växjö universitet.

[Kontakt](#)
[Webmaster](#)

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Karin Möller, [Beast in the Barrier Zone: Transformations of Irish Politics, History and Myth in Neil Jordan's *Sunrise With Sea Monster*](#)

Roddy Nilsson, [Historiens slut -Tio år efteråt](#)

Mathias Pålsson, [Kan man avgöra om en text är översatt eller inte? Några synpunkter på översättningskritikens praktik](#)

Bärbel Westphal, [Vilse i metoddjungeln. Funderingar kring litteraturvetenskapens väsen och berättigande](#)

Aktuellt

[Nu har boken till minne av Anne Marie Wieselgren kommit.](#)

Recensioner och anmälningar

[Landen kring sjöarna. En historia om Kronobergs län i mångtusenårigt perspektiv](#) (anmälan av Lennart Johansson)

[Landen kring sjöarna. En historia om Kronobergs län i mångtusenårigt perspektiv](#) (recension av Jan Samuelson)

[Arkeologer och skriftliga källor. Recension av Lotte Hedeager. Skuggor ur en annan verklighet: Fornnordiska myter](#) (av Karl G. Johansson)

OM HUMANETTEN

[Detta nummers förstasida](#)
[HumaNettens hemsida](#)
[Institutionens hemsida](#)

HumaNetten utges av Institutionen för humaniora vid [Växjö universitet](#).

HumaNetten kom till för att förverkliga ett av målen i institutionens Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98, nämligen att göra läsvärda texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. **HumaNetten** vill också vara ett forum för recensioner av nyutkommen litteratur och för debatt. **HumaNetten** utkommer höst och vår. Recensioner och debattinlägg infogas löpande i det aktuella numret.

Presumptiva bidrag skickas som Word- eller RTF-dokument till [Börje Björkman](#). Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta författaren.

Institutionens redaktionsråd:

FD [Gunilla Byrman](#) (redaktör)

FD [Christina Angelfors](#)

Professor [Tuija Virtanen-Ulfhielm](#)

Kontakt:

[Börje Björkman](#)

Webmaster:

[Agneta Fridhammar](#)

Postadress, telefon- och telefaxnummer:

Institutionen för humaniora, Växjö universitet, 351 95 VÄXJÖ

Tel 0470-708000 (vx)

Fax 0470-751888

Beast in the Barrier Zone: Transformations of Irish Politics, History and Myth in Neil Jordan's *Sunrise With Sea Monster*

Av Karin Möller, universitetslektor i engelska

[Länk till presentation av Karin Möller](#)

A cultural world will thrive as long as it retains confidence in its stories. When those stories prove unreliable, when they cease to correspond with lived experience and no longer seem to work ... then that world is in trouble. For this reason imperialists have long recognized that you will reduce a conquered people to subjection more quickly if you demean the dignity of their language and demoralize belief in the validity of their myths. (Clarke, p. xi)

The historical *Keltoi*, whose origin in central and eastern Europe is still partly obscure, expanded in various directions all over Europe. In Britain they met with opposition from both Romans and, later, northern European tribes. As a result of this they were pushed on to the fringes of the British Isles (Clarke, pp. xii-xiii). The interests of the Celts and the Germanic peoples then clashed forcefully again in Ireland during the Viking invasions, when the northerners were encroaching on both Irish territory and Irish culture, without managing to monopolize either. In discussing the cultural tradition developing from the time of Edmund Burke and Matthew Arnold and their way of looking upon these historic events, Seamus Deane reminds us of how the Celts used to be identified in the public mind with the Catholics, and the "Teutons" with the Protestants (p. 26). These sweeping analogies tie in largely with the long story of political and religious divisions, which led to the bisection of Irish society that we are familiar with in our own time. The Celtic heritage, however, has proved viable, and the Irish apparently retain great confidence in their stories. The novel *Sunrise With Sea Monster* (1996) by the Irish writer and film director Neil Jordan is proof of this; Jordan reveals a keen interest in Irish politics, history, and religion, blended with a large dose of myth. It is interesting to note his attempt to handle the historic dyad of *continuity* and *betrayal*, which Deane likewise traces back to the writings of Burke and Arnold. "Continuity," Deane explains, was considered equivalent with Celticism and the Catholic faith, whereas "betrayal" came to be associated with the Protestants in the North (pp. 26-7). However, as I shall argue, Jordan's narrative seeks to come to terms with this overdetermined dyad, rather than conducting a polemic strictly from within the tradition where it originated.

"Betrayal", the dyad's most negatively charged term, symptomatically connotes disruption and, concomitantly, violence. David Lloyd notes with regret that violence and resistance are often attributed to the Irish stereotypically as "aberrations" (p. 128). Also in this respect Jordan's work moves to leave colonial prejudice behind, albeit in a manner which has aroused both questions and hostility. Even if much of his work in different genres (novel, short story, film) is indeed about war and political strife, he has been taken to task for being too pacifist, too intent on assimilation of warring factions. His film *The Crying Game*, for example, came in for a good deal of rather harsh criticism for that reason, after a while, when the overwhelming initial praise of it had subsided. This film, set in London and Northern Ireland, became well-known for the many role figures in it representing different kinds of people in minority positions: homosexuals, cross-dressers, blacks, women, and Irish people. The film critic Joe Cleary is among those who have remained sceptical about the effectiveness of Jordan's way of handling problems relating to the Irish situation. He

focuses our attention on how all the minority subject positions which Jordan was praised for bringing into the film were in fact "orchestrated so that each effectively neutralizes the other" (p. 262), and he also notes with disappointment that Jordan tends to shun politics in general. This brands the film as "conservative" in Cleary's eyes (p. 265). Another film critic, Kristin Handler, speaks of the film's "failure to convince us that love is the answer" (p. 41). *The Crying Game*, in short, was praised for confronting important social problems but criticized for not proposing more explicitly political solutions to them. I mention this here because I believe one could raise similar questions concerning Jordan's *Sea Monster* novel, set in the Irish Republic. Is Jordan's pacifist theme to be looked upon as a diluted form of utopian liberalism, or universalism? Labels like "liberal humanist" and "universalist" are vague and often do not pledge themselves to anything very much.

There is also, unavoidably, the question of myth and Irish postcolonialism, which Clarke touches on in the passage cited at the beginning of this essay. His dual assertion about the significance of myth and the demoralizing effect of stories which "no longer seem to work" prompts questions in a wider sense about the function of myth in Jordan's narrative. The postcolonial and the political are intertwined in the trenchant criticism of *The Crying Game* as well as in discussions of continuity and betrayal. If it is signally important that myth be given scope enough to "work" also in contemporary art, in what way can this be achieved? By shifting our attention from the film to the less famous *Sea Monster* novel, which does attempt to integrate Celtic myth in its narrative and thematic design, we get a broader picture of what Jordan may be trying to accomplish in his work. Luke Gibbons hints in passing to myth in introducing the first published issue of the journal *Interventions*. As part of an already existing paradigm of myth, "the chimera of 'Celticism'" (p. 27) could be instrumental in shaping conceptions of Irish postcolonialism. The question of Ireland's putative postcolonial status is too complex to fit into the frame of this essay, but Gibbons's turn of phrase, appears faintly evocative of the contradistinctive and other-worldly. It also suggests that Celticism has been rather troublesome. Maybe the rich and colourful Celtic heritage has loomed so large in the minds of the Irish that it is difficult to steer a straight course between clichés and what is genuinely nourishing about the story of national origins which it proffers? The Greek word "chimera" (denoting phantasm, something envisioned and unreal) may also lead one to think of the Irish fabulist tradition. Jordan's fictional sea monster is surely at home in this rich tradition. As a ubiquitous mythic avatar it was evidently inspired by the (*non*-Celtic) painter J. M. W. Turner, whose painting "Sunrise with Sea Monsters" depicts a strange fish-like creature heralded by the promise of a new dawn as it rises from the sea. Jordan, an artist with certain postmodern leanings, is often unabashedly eclectic. As has no doubt been noted by attentive readers already, the American travel writer Paul Theroux is the first to have "discovered" Turner's magnificent painting. In his book of adventurous travel sketches from 1985, *Sunrise with Seamonsters*, the title story tells us of a man rowing his boat along the eastern sea coast of America in difficult weather. Also in the Theroux story, which is written in a mainly realist vein, we find certain overtones of the uncanny in the rowing man's summary of his experience: "It had been a disorienting day. At times I had been afraid. It was a taste of something strange in a place I had known all my life. It was a shock and a satisfaction" (p. 348). As Jordan's protagonist Donal Gore was to do nine years later, Theroux ends his difficult day with a meal in the reassuring ambience of the family kitchen. His experience, he says, had been "private", not easy to communicate to others p. (351). Jordan, too, seems intent on fashioning a private vision by synthesizing impulses of different origin. In attempting this, his creative eclecticism and natural bent for mediating between the aesthetic demands of different art forms may be factors that propel him towards a particular conception of transformative myth.

Laurence Coupe, who has written about myth fairly recently, sees fiction as "a means of extending mythology" (p. 4). He stresses the fact that literary works are mythopoeic in that they can give rise to new, mythically derived narratives which are crucial to the ways in which people even today feel urged to read and reread the world they live in. Coupe then differentiates between two ways of handling myth within a narrative framework. Following an allegoristic, "orthodox" view, the story which contains the mythic elements is not

allowed to deviate too much from the originary conception of these elements. Coupe sees this as myth being "domesticated" by allegory (pp. 105-7). The postmodern conception of myth, by comparison, makes it out to be relativist, non-realist and flexible. This way of looking on myth bestows on artists the freedom to attempt ever new, individual appropriations of myth, regardless of the old matrices. That Jordan's projects tend towards postmodern flexibility of the latter kind was hinted early on by Richard Kearney, who observed about Jordan's very first Irish feature film (which was called *Angel*), that it ".../ does not approach the mythical in terms of ancient legend or folklore, but in terms of contemporary lived experience" (p. 298). The two ways of reading myth which Laurence Coupe describes are so different as to appear incommensurable. Yet as we shall see, the themes and the symbolism of Jordan's novel are presented in such a way that it is possible to find traces of both allegorical fixity and transformable myth in it. This, in my view, is one of the most baffling aspects of the novel.

After these preliminaries, let me now turn to the text, in which Jordan foregrounds the emotionally and politically charged "Irish" binaries of past-present, rebellion-peace and, especially, betrayal-continuity. In the novel's opening scene the pre-dawn light falls on the unholy triptych of Franco, the Virgin Mary, and Mussolini, displayed as blown-up posters on the wall of a prison far from Ireland. Donal Gore, a young Irish volunteer in the Spanish Civil War, is awaiting execution there at the hands of the fascists. "Ireland" (the name emblematic as well as geographical) seems endangered from the start, crucified with fascist "robbers" on either side of her. Historically, Ireland, England and Spain have been embroiled in political fighting. "Spain" is, furthermore, the place from which Ireland derives part of its mythic origin. The arrival in Ireland at the beginning of chronicled history of its first invaders, the north-bound Milesians, with a reputed ancestry in the mythical Land of the Dead (Rolleston pp. 96, 138), prefigures the triangular rivalry that was to develop in later historical periods. From the very beginning, then, Spain was seen as an outside party, which was to become a haunting presence in the Elizabethan period. Both in early colonial times and much later, in the Second World War, Spain was England's arch-enemy and the potential ally with whom Ireland was always tempted to side. A keen sense of history as well as a penchant for sardonic wit support the novel's staging of the allegorical robbers and the Irish Virgin, whose purity is threatened by the courtship of unsightly rival suitors. It implies, I believe, a wish on Jordan's part to maintain, *within* a nationalist Irish consciousness, an ironic awareness of the role of Catholicism. This may be so even in light of the fact that religion is indeed one of the most influential factors which prompted the Irish to resist British colonialism. The triangular relationship between Ireland, Spain and England then takes on a marked oedipal slant in the novel when we discover that it is paralleled within young Donal Gore's family. Donal and his father used to live in an atmosphere of neutral but brooding silence after the premature death of Donal's mother, who is later replaced in the household by an attractive young piano teacher to whom both men feel drawn. When the father then actually marries the piano teacher, Donal's twisted loyalties make him go all the way to Spain to fight on the Republican side, in a defiant gesture aimed at his father.

As for the father, he has his own complex history of political affiliations. His roots are within the Protestant Ascendancy class but at one point in his youth he turned from it to affiliate himself with the IRA and the struggle for political independence. After the Irish War of Independence and as a result of differences between him and de Valera, he became disillusioned with IRA violence and crossed over to the side of the politicians who advocated the Treaty. Eventually he was offered (and accepted) a political office in the Free State. He had also by then converted to Catholicism, which was his first wife's religion. In the course of only a few years he was thus involved in what one might call serial betrayal, crossing boundary lines which were both political and religious. "Betrayal, then, began with him" (p. 35), as his son Donal rightly perceives. Donal himself ponders the significance of betrayal when he receives an offer in the Spanish prison where he ended up shortly after arriving on the scene of war. Instead of being executed straight away he is given the chance to buy his own freedom by helping Nazi Germany against England, as an Irish go-between. He desists officially but when he gets back home he nevertheless

engages in underhand dealings with the Germans, as well as with certain IRA members who try to get at their English enemies under the cover of Irish neutrality, a state of affairs with an alleged basis in historical fact (see the prefatory "Note on historical background"). The decision taken by Ireland and other countries to remain neutral in the war resulted in a certain amount of moral unease afterwards. In the case of Ireland, the refusal to join in the large western war in a moment of crisis seemed to many people uncomfortably like sly parochialism, reducing the Irish problems by comparison to "a squabble in a bog", in the phrase of a British reviewer (Kerrigan p. 21). All the same, Jordan gets on with his storytelling, which at first affords us no glimpses of what goes on in Donal Gore's mind during his negotiations with the Germans and the three rather quixotic IRA men who act as their local representatives. Much later we learn that Donal actually chose to walk in his father's footsteps by accepting betrayal as a personal and political stratagem. He engages in a bit of classical double-dealing and hands over the Nazis and their Irish sympathizers to the authorities. More than anything, it seems like a nonchalant touch of slapdash, an ironic appropriation of the generic conventions of thrillers, or spy story plots, which tend to rely on last-minute relief of suspense. Donald P. Haase describes similar strategies deployed in the film *The Company of Wolves*, which is an adaptation of both an Angela Carter novel and the fairy story of Little Red Riding Hood. Here Jordan consciously strives to appropriate the generic features of language spoken in fairy-tales and to this end he relies on proverbial phrases in order to "deconstruct proverbial wisdom" (p. 97). Arguably, it is Jordan's very adroitness at translating his aesthetic visions from one medium into another which inclines him favourably towards metamorphosis as the most pregnant trope in his art.

It is difficult, at first, to know how Donal himself looks upon his ideological leg-shifting. On the surface of things, this Irish hero relies unashamedly on expediency in order to get by, and in doing so he unwillingly emulates his silent, protean father, who once compromised *his* ideological convictions. "Deceit, I realised, had become my element", Donal thinks to himself (pp. 142-3). He makes this reflection standing on Sandymount Strand, and immediately afterwards he sees how "a row of cormorants raised their wings to the air, like phoenixes" (p. 143). The sight of the sea birds taking to the air inspires Donal to extricate himself from the static conditions of the dilemma in which he finds himself. Either he must accept the idea of compromising with his republican ideals, just as his father once did in order to stave off gruesome violence, or he will stick to the side of IRA (against Britain), even if this means condoning their morally tainted allies, the Nazis. The choice seems to be a wholly unattractive one of being a renegade or a fascist hardliner. Donal also has to mobilize the purely visceral survival instinct affecting people who fight to stay afloat when tough political challenges come crushing in on them. Does betrayal signify anything that goes beyond the notion of just drifting with the changing political tides? In stepping across political boundaries as both of the two male protagonists of Jordan's novel opt to do, they seem to celebrate this deep Irish historical ambivalence in some tentative and risky way. It is tentative and risky because certainly not everyone would subscribe to a re-definition of the word "betrayal" as an ethically acceptable strategy for action. For many, betrayal cannot ever mean anything but a shameful breach of loyalty. It cannot have anything to do with positive implications of rethinking and change, or with attempts to supersede rigid binarism and an uncompromising partisan spirit. Yet if betrayal, as in the previously mentioned constellation *betrayal/continuity*, always retains some of its basic connotation of disloyalty and shame, the word in its present context nevertheless seems to call for semantic modification of some kind to enable readers to conceive of change in more positive terms and thus prepare the way for a redirection of the ideological message of the text. How could this be envisaged? A forage into the cluster of related thematic concepts yields the ambivalent notion of *compromise*. *To be compromised* in the eyes of other people implies negative action, to have done something whereby one has incurred their low esteem. *Making a compromise*, however, is a phrase with a more positive ring to it. It implies sacrificing part of one's stake in something for the sake of reaching an effective agreement. The text's playing on the ambivalence inherent in the line of action taken by both father and son converges on the idea of risk-taking, of daring to relinquish a standpoint which implies a serious mismatch of old loyalties and new

convictions. The ground for the envisioned final reconciliation of father and son is prepared through a surreptitious thematic shift within the narrative.

The novel's key tropes of metamorphosis and transformation are pervasive in that they also pertain subtly to what is tangible and observable in Ireland, namely climatic unpredictability and the sea. The Irish Sea is both an extra-terrestrial barrier zone between nations and a neutral meeting-ground for father and son. It was their habit to set "night-lines" in the evening to catch fish, which they collected early in the morning. Not very much was said during this procedure but it was a peaceful moment of co-operation between father and son, a homely domestic ritual which both of them appreciated. When Donal returns home from Spain he finds his father in a wheel-chair, mute and helpless after a stroke. Now they *cannot* have any conversations but they keep up their old pre-war habit of setting the night-lines by the water all the same. The night-lines are an evocation of the old Celtic weirs, which were used for catching fish and other treasures yielded by the sea. They were half closed off by stones or wooden branches and dried out in between the tides, when they could be searched for the wondrous treasures they sometimes yielded.⁽¹⁾ The recurring descriptive passages in the novel of the ever present sea and of everything connected with it are lyrical, underscoring the impact of the sea on the minds of the people who live near it. In this sense the Sea Monster novel can be seen as a homage to the Irish, their people and their land.

The tone of the narrative is not always reverential, however, nor is its mood placid. Donal and his stepmother plan a trip to Lisdoonvarna Spa, ostensibly to allow the crippled father to benefit from the healing sulphurous waters but in reality, as Donal alone knows, to enable himself to hand over information to the Germans and their Irish collaborators. Since the IRA was rigorously suppressed by the Irish governments during the second world war (FitzGerald p. 35), any illicit business going on needed to be shielded carefully from the eyes of the authorities. The spa visit is thus only a cover which provides Jordan with an excellent opportunity to make one of his characteristically oblique comments on Celticism. Spas exist and thrive to this day, and the relief of the sick and weary which they generously offer conflates hope with superstition in a way that puts the sanguine to the test. "You don't believe in that" (p. 140) is the incredulous comment which Donal's stepmother quite correctly makes when Donal proposes the Lisdoonvarna visit. Still, Donal manages to convince his stepmother that he sees the magic healing power of the ancient well as the last straw of hope for the crippled father. He then proceeds with the preparations for the spa visit in a curiously shifty mood. He feels annoyed when his contact man mispronounces Irish placenames, on the one hand, but appears himself to be condescending about the ancient Celtic rites. Any remnant of genuine belief in myth which may still exist in the minds of the faithful Irish (the rather more devotional stepmother, for example) will have to be sacrificed on this occasion for Donal's own purposes. In the presence of his Irish contact man he shrugs off his discomfort at the thought of using his father's illness and visit to the sacred well as a pretext: "We'll dip him [the father] in the sulphur springs and pretend to pray for miracles" (p. 141). So much for the holy springs of Celtic folklore (on sacred wells, see further Rolleston pp. 66-7, and Matthews p. 56). And yet the covert implication of Donal's specious remark is that any healing attempt undertaken in that kind of insincere spirit is destined beforehand to be a failure. It means that the text plays it both ways: it mocks Celticism as obsolete superstition while managing at the same time to preserve a measure of genuine respect for it. What actually happens in Lisdoonvarna later on turns out to be both enjoyable and farcical. On the way there Jordan gives us in passing a lyrical description of a lovely country road that winds on interminably along "the low stone walls, the bent blackthorns, the fields of limestone now interspersed with green" (pp. 151-2). The archaic beauty of the scenery is interrupted by a description of an ancient cave with an absurd, witch-like old woman in black at an entrance with stone slabs leading down into the murky interior. The reader is invited to partake of a light-hearted pleasure-killing of myth in the description that follows of a weird ceremony involving a blind boy who dips his hands in the holy water so many times in languid succession that the healing process seems in the end absurd and "hypnotic" (p. 155). It seems appropriate in this context to recall Seamus Deane's reference to "a spurious Celtic Eden", the idealist notion

which the Irish are said to adhere to because they were brutally robbed by the English of their traditional past (p. 19). It may well be this notion (the myth about myth, as it were) that Jordan wishes in some measure to puncture. Deane makes the further comment that Irish people tend to "think of tradition as continuity betrayed rather than continuity retained" (ibid.). Whether one takes that position depends, however, very much on one's particular view of mythic function. Jordan's mockingly irreverent attitude in *Sunrise With Sea Monster* is no doubt also as an attempt on his part to ward off Celticism as a stifling master myth which shapes people's views of the Irish cultural heritage in forms which are too homogeneous and predictable. The idea runs very true to traditional form; Marguerite Quintelli-Neary cites numerous examples of how modern Irish writers (Joyce and Flann O'Brien among them) resort to uninhibited parody in reshaping old myths (p. 20). A certain, freewheeling irreverence has become part of the Irish tradition, a way of handling myth which then blends smoothly into the fluid postmodern conception of myth.

Quintelli-Neary discusses several Celtic motifs of Irish story-telling. Discord between father and son is one of these; going away for awhile to face trials in "nightmarish Otherworlds" (p. 12) is another, reminding us of Donal Gore in the death cell of his Spanish prison where he has to spend a certain amount of time before he goes back to Ireland. Quintelli-Neary points to this as a structural convention of Celtic myth, the "education of the hero" (p. 8). In the old stories the young male character's time away from his family makes him aware of his special responsibilities and unique qualifications as a hero.

The ramifications of Celticism in Jordan's novel are both manifold and diverse. Immediately after the visit to Lisdoonvarna, Donal meets up with his German spy colleagues and the Irish renegades at a place called Spanish Point. It is also at this point where the narrative threads of the plot are drawn together in a tight skein and where the archetypal is most clearly foregrounded. Donal has to leave his father temporarily in the wheel-chair on the beach in order to greet his German friend Hans, whose arrival on the scene is expediently staged with the help of a submarine rising from the sea. Jordan's narrative machinery is smoothly employed to hoist the submarine out of the depth, a sea creature turned modern leviathan in a scene intended as a dress rehearsal before the novel's final transformation takes place. The glaring theatricality of the scene makes it into a benign parody of *mythopoeia*. Both Marguerite Quintelli-Neary and Miranda Green stress metamorphosis and shape-changing as typical motifs in Celtic mythic stories. Green mentions the Salmon of Wisdom as one of the animals which were an integral part of cult and religion in the pagan world of the Celts (p. 196). Donal has finalized his choice by now and is convinced of the *wisdom* of handing over Hans to the authorities. He also believes that *peace* is promoted by his act. As in the case of Michael Collins, Jordan's eponymous film hero, it seems to be revulsion from the more extreme hazards of political struggle, terrorism and outright fascism, which finally triggers Donal's decision to "betray" his comrades.

The lingering resonance of tragedy in this story has to do with the father. When Donal retrieves his wits after the hassle on the beach and remembers that he left him alone for a while, he makes the awful discovery that the father is gone. The empty wheel-chair tells a mute story of someone who must have been submerged by the outgoing tide. At this point in the narrative, realism, too, goes for good. For one morning, as Donal keeps up the old habit of searching the night-lines at "the place where both worlds meet" (p. 172), he suddenly sees his father again, walking towards him in a vision. That is, he first lands a harbinger, a quaint-looking fish,

outsize and majestic, a hooked creature from some lower depths, shuddering occasionally in the morning breeze, quite silver-scaled, eyes bulging and distended, tulip-mouthed, on its forehead a curved and perfect horn. As it flapped, its gills shuddered with the last gasps of air. I /.../ heard a thin pale cry come from it, as it died in the unfamiliar light. (pp. 173-4)

The Christian-allegorical fish turns out to be the food of communion as the father sits down in the kitchen to share the white fish meat with his son. They talk and the uncomfortable silence between them is broken at last. We are transferred to the realm of myth and fairy-tale in this kitchen where we learn from the son in a classical epic turn of phrase that "the day had gone its course while we spoke and it was approaching evening" (p. 182). Green reminds us that the Celts used to prepare salmon with honey (p. 39), something that is transliterated directly into Jordan's text; in the kitchen where the strange fish is frying in the pan "a magical smell of burnt honey flooded the room". Father and son partake of "flesh that was hardly flesh, fish that was hardly fish" (pp. 175-6) before the father quietly vanishes from the narrative once again.

Strange creatures come out of the depths, to be sure. *Hyponoia*, which is Plato's term for the hidden meaning of myth, denotes meaning and understanding as coming from below. The realistic, Irish locality of the sea, grey and choppy, represents these mythical nether regions where revelation is being prepared. Christian allegory (a paradigmatic, essentialist mode of employing myth) merges with the Celtic, which Jordan has made freer and more idiosyncratic use of. Jordan's understanding of the Celtic heritage makes him reshape it in alternate moods of celebration and parody. Metamorphosis and "betrayal" (the word itself subject to change) underpin the story's narrative and thematic movement. A classic universal theme (reconciliation) is honoured in this story about the monster that metamorphoses into a redemptive fish, but universality is qualified by an emphasis also on the strictly personal: father and son sealed off in a hazy vision beyond the reach of others. Basically, it is the same critique as was voiced in the case of *The Crying Game*, of Jordan's preference for the non-political and the private. Lori Rogers, in her analysis of Jordan's novel *The Dream of a Beast*, expresses well that which Jordan has been reproached for: "Only in seclusion /.../ can two people (seemingly just two, no more) find acceptance, that purity of desire that can be defined as learning to desire, not what we are conditioned to, the surface of things, but what is internally real" (p. 54). This is true, and yet the Sea Monster novel's validation of the universal, through one of its most celebrated pagan and Christian symbols, the honeyed, sacrificial fish, is not encoded in the narrative in particularly idyllic terms. The reconciliation is achieved through "betrayal", political cross-over manoeuvres, painful deliberation of impossible-seeming decisions, which demand from the individuals that they forgo the ease of a comfortable conscience. The twin ideas drifting slowly to the surface of this story, of *compromise* (for peace) *as betrayal* (of party-lines and political loyalty), and *betrayal* (moving towards a new ideological stance) *as compromise* (tainted with ambivalence), instead etch into the reader's mind an ironic awareness of the impossibility of pure action.

© [Karin Möller](#)

Note

1. The *Tale of Taliesin* (one of the tales in the Celtic *Mabinogion* collection) is a good example of a story featuring weirs. Taliesin is a boy child who gets fished out of a weir and tells his astonished listeners a story of marvellous metamorphosis.

Works Cited

Clarke, Lindsay. *Essential Celtic Mythology*. London: Thorsons (HarperCollins), 1997.

Cleary, Joe. "'Fork-Tongued on the Border Bit': Partition and the Politics of Form in Contemporary Narratives of the Northern Irish Conflict". *The South Atlantic Quarterly*, 95:1 (1996), pp. 227-276.

Coupe, Laurence. *Myth*. London: Routledge, 1997.

Deane, Seamus. *Celtic Revivals: Essays in Modern Irish Literature 1880-1980*. London: Faber and Faber, 1985.

FitzGerald, Garret. "Ceaselessly Split by History". *Time Magazine*, Aug. 31, (1998), p. 35.

Gibbons, Luke. "Ireland and the Colonization of Theory". *Interventions*, 1.1 (1998/99), p. 27.

Green, Miranda. *Animals in Celtic Life and Myth*. London: Routledge, 1992.

Haase, Donald P. "Is Seeing Believing? Proverbs and the Film Adaptation of a Fairy Tale". *Proverbium*, 7 (1990), pp. 89-104.

Handler, Kristin. "Sexing *The Crying Game*: Difference, Identity, Ethics". *Film Quarterly*, 47:3 (1994), pp. 31-42.

Jordan, Neil. *Sunrise With Sea Monster*. London: Vintage, 1996 (1994).

Kearney, Richard. "Avenging Angel: An Analysis of Neil Jordan's First Irish Feature Film". *Studies. An Irish Quarterly Review*, 71. 283 (1982), pp. 296-303.

Kerrigan, Michael. "Republican Prisoners", *Times Literary Supplement*, Jan. 13 (1995), p. 21.

Lloyd, David. *Anomalous States: Irish Writing and the Post-Colonial Moment*. Durham: Duke UP, 1993.

Matthews, John. *King Arthur and the Grail Quest: Myth and Vision from Celtic Times to the Present*. London: Blandford, 1994.

Quintelli-Neary, Marguerite. *Folklore and the Fantastic in Twelve Modern Irish Novels*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997.

Rogers, Lori. "'In Dreams Uncover'd': Neil Jordan, *The Dream of a Beast*, and the Body-Secret". *Critique. Studies in Contemporary Fiction*, 39.1 (1997), pp. 48-54.

Rolleston, T. W. *Myths and Legends of the Celtic Race*. Second rev. ed. London: George G. Harrap, 1949 (1911).

Theroux, Paul. *Sunrise With Seamonsters*. London: Penguin, 1985.

Historiens slut - Tio år efteråt

Av Roddy Nilsson, fil.dr i historia

[Länk till presentation av Roddy Nilsson](#)

1989 publicerade den amerikanske diplomaten och filosofen Francis Fukuyama en artikel i den amerikanska tidsskriften *The National Interest*^[1] med rubriken "The End of History", vilken 1992 följdes upp av ett betydligt mera omfattande och filosofiskt inriktat arbete betitlat *The End of History and the Last Man*^[2] där han - framför allt med stöd i Hegels filosofiska system - utvecklade tesen om den liberala demokratis seger och hegemoni.^[3] Boken utkom samma år även på en rad andra språk, däribland svenska.^[4] Fukuyamas teser utlöste en ström av recensioner, kommentarer och artiklar.^[5]

Budskapet var vid en första anblick enkelt och slagkraftigt: genom den kommunistiska praktikens fall hade den liberala demokratin och marknadsekonomin slutgiltigt visat sig överlägsen alla andra typer av social organisation. Denna samhällsordning sågs som slutmålet för den förnuftiga och i viss mån nödvändiga utvecklingen mot mänsklighetens slutmål. När det inte längre fanns någon rivaliserande - verklig eller tänkt - samhällsmodell med universalistiska anspråk som kunde utmana den liberala modellen hade således också Historien med stort H fullbordats och nått sitt slut.

Arbetet kan betraktas som ett uttryck för - och ett försök att skapa en politisk-ideologisk legitimering av - västs seger över en kollapsande kommunistisk praktik. Denna tes framfördes vid denna tid i delvis olika former av ett flertal representanter och institutioner, inklusive presidenten George Bush, för det amerikanska utrikespolitiska etablissemanget och kom därigenom att framstå som den officiella uppfattningen. Fukuyama gav ett svar på innebörden i det nya tillstånd världen befann sig i. Vad som hade hänt var inte, menade Fukuyama, bara ytterligare en skiftning i de hegemoni- och maktförhållanden som världshistorien varit fylld av. Den liberala demokratin hade segrat inte bara därför att den visat sig vara ekonomiskt, politiskt och militärt starkare än kommunismen utan också, och framför allt, därför att den visat sig vara moraliskt överlägsen. Fukuyama gav därmed i historiefilosofisk form ett svar inte bara på frågan vad det kalla kriget verkligen handlat om utan också om hela världshistoriens mål.

Det historieteoretiskt verkligt intressanta med arbetet framkommer emellertid om man frigör sig från de omedelbart politiska övertoner som finns i frågan. Jag ska ta upp och diskutera några aspekter på Fukuyamas arbete, framför allt kring hur kritik från olika utgångspunkter kan riktas mot den typ av tänkande det representerar. En fråga som också bör ställas är om "Historiens slut" verkligen är ett attraktivt tillstånd. Vad som i förstone av många uppfattades som en bekräftelse på att världen trots allt gick mot ett lyckligare och bättre tillstånd kan då i stället få en helt annan innebörd. Många av dem som såg vad som sades i *Historiens slut och den sista människan* som en bekräftelse på Västvärldens politisk-ideologiska seger missade nämligen att det är högst tveksamt - vilket Fukuyama själv också erkänner - om "den sista människan" också är en lycklig människa.

Ett gammalt projekt

På sätt och vis anknöt Fukuyama till ett klassiskt historiefilosofiskt projekt.^[6] Historien får sin mening och förståelse utifrån en uppfattning om vilka händelser och fenomen som är de centrala och viktiga och därmed konstituerande för dess mål. Det handlade om att i likhet med Kant, Hegel, Marx, Comte, Spengler och Toynbee med flera försöka finna ett

meningsfullt mönster i det historiska skeendet och att därmed avslöja och förklara de mekanismer och processer som kan tänkas ligga bakom detsamma. För Hegel låg meningen i historien i förverkligandet av friheten. Historien var dock inte liktydigt med människans historia i sin helhet. Likaväl som historien hade ett slut hade den också en början. För att "inträda" i historien måste samhällen uppnå en viss grad av organisation och utveckling i politisk, juridisk, ekonomisk, kulturell mening. Folken i Afrika och Asien saknade därför, enligt Hegel, nästan alla historia i verklig mening.

För Spengler och Toynbee var historien en berättelse om kultururs uppgång och fall vilkas utveckling skildrades i en biologisk metaforik.^[7] Orsakerna till att kulturer "vissnade" bort och gick under var den lagbundna process av kulturell degeneration och minskande livskraft som utmärkte cykelns deklinationsfas. Denna historiesyn formulerades under intryck av de pessimistiska undergångsstämningar som utgjorde ett väsentligt inslag i mellankrigstidens kulturliv och som oftast bottnade i en konservativ kritik och oförståelse av moderniteten. Historiesynen som sådan vände sig framför allt mot en konventionellt linjär syn på historien av typen "the whig interpretation of history" med dess betoning på historien som en ständig progressiv rörelse mot allt större fulländning.^[8] Särskilt hos Spengler fanns också en utpräglad relativistisk syn på historien där varje kulturs storhet och egenvärde framhölls liksom det omöjliga i att jämföra olika kulturer. Framhållandet av denna kulturella inkommensurabilitet var främst en kritik mot den västerländska etnocentrismen och dess anspråk på att vår kultur skulle utgöra måttstock för alla andra folk. Den pessimistiskt och idealistiskt färgade konservatism som Spengler och Toynbee resresenterade har spelat en inte obetydligt roll för forandet av den borgerliga västerländska världsbilden.

Fukuyamas tankar kan också ses som ett återuppväckande av tesen om "ideologiernas död" som redan under 1950-talet framfördes av Daniel Bell.^[9] Denne tolkade utvecklingen i de västliga avancerade demokratierna som att de ideologiska konflikterna var på väg att försvinna i takt med omvandlingen mot det postindustriella samhället. Genom den ideologiska samstämmighet - eller snarare avideologisering - som härigenom uppnåddes i det postindustriella samhället kom de motsättningar och konflikter som fanns inte längre att röra hur detta samhälle skulle se ut utan hur det så rationellt och effektivt som möjligt skulle styras. Denna diskussion känns också igen från den svenska arenan där Herbert Tingsten vid mitten av 1960-talet drev en likartad tes.^[10] Liknande tankar i marxistisk tappning kan återfinnas i Herbert Marcuses *One-Dimensional Man*.^[11] Marcuse menade att det stigande välståndet hade lett till allt mera nöjda och passiviserade människor. Historiens motor - klasskampen - var på väg att tappa fart.

Den liberala demokratis seger och "Historiens slut" i Fukuyamas tappning skall naturligtvis inte tolkas som att alla stater bekänner sig till liberal demokrati och marknadsekonomi eller att alla konflikter mellan och inom nationer kommer att försvinna. Utifrån den hegelianska tolkningen av världshistorien som Fukuyama anammar är dessa konflikter mera att betrakta som krusningar på den stora historiens yta eller på sin höjd som tillfälliga bakslag utan djupare betydelse för den lagbundna och oemotståndliga utvecklingen mot slutmålet.

Konstaterandet av det i och för sig starka kausala sambandet mellan liberal demokrati och marknadsekonomi och denna kombinations oöverträffade effektivitet i välstånd och trygghet räcker inte för att slutgiltigt utnämna denna samhällsordning till historiens slutmål. För detta måste betydligt starkare skäl anföras. Även om den kommunistiska praktiken gjort bankrutt är detta i sig inget stöd för Fukuyamas anspråk på att den liberala demokratin innebär historiens slutstadium.

Detta stöd finner han i förbindelsen mellan den liberala demokratin och Hegels filosofiska antropologi. Vad som verkligen ger den liberala demokratin dess livskraft och styrka är dess förmåga att bättre än någon annan social organisationsform tillfredsställa människans, enligt Hegel och Fukuyama, mest utmärkande egenskap, nämligen längtan efter att bli sedd och respekterad av andra och därmed i sista hand att bli erkänd som människa. Människans

härmed sammanhängande förmåga till fria moraliska val finner Fukuyama då inte bara som den grundläggande skillnaden mellan människa och djur utan också som den mekanism varigenom människan kan uppnå och förtjäna denna respekt. Fukuyamas historieteori inskränker sig därmed inte till att vara en teori om samhället utan ger också ett svar på vad det innebär att vara människa.

Vad som hos Fukuyama avses med historien blir förståeligt endast om man är medveten om den innebörd begreppet har i det hegelianska systemet. Liksom i alla historiefilosofiska system får skeendet sin mening och förståelse utifrån en uppfattning om vilka händelser och fenomen som är centrala eller viktiga och därmed konstituerande för historien fattad som en helhet. För Hegel är den verkliga historien en berättelse om hur ideologierna (idéerna) verkar som rationella och ordnande principer i en rörelse mot allt mera fulländade sociala och politiska organisationsformer. I hegelianskt språkbruk uttrycks detta som Andens gradvisa uppstigande till allt högre medvetande om sig själv. Historiens drivkrafter är idéerna uttryckta som en logisk och dialektisk process vilken i sig innehåller en utveckling mot det absoluta. Denna idé begränsar dock inte sina uttryck till det individuella mänskliga medvetandet utan förkroppsligas också slutligen i ett samhälles sociala och politiska institutioner. Historien manifesterar sig i världshistorien sedd som en sammanhängande process som tar sin början i Orienten och når sitt slut i Västvärlden. "Historiens slut" är för Hegel, liksom för hans efterföljare Fukuyama, en händelse som i sista hand sker i idéernas värld. Denna är i sin tur bara fattbar för filosofin, tänkandets mest utvecklade form. [\[12\]](#)

Som nämnts utsattes Fukuyamas teser från flera håll för skarp kritik. Det har framhållits - naturligtvis framför allt av författaren själv - att mycket av denna orsakades av att kritikerna missuppfattade eller inte förstod vad som egentligen sades i de båda skrifterna. [\[13\]](#) Även om en stor del av kritiken utformades som empiriska eller teoretiska argument mot vad som framfördes bör man nog förstå en stor del av invändningarna som en kritik av Fukuyamas hegelianskt influerade historiefilosofi som sådan. Denna kritik har en lång tradition i förra århundradets positivistiska filosofi och dess avståndstagande från vad som betraktades som metafysiska spekulationer utan förankring i en konkret och iakttagbar verklighet. Denna kritik bör skiljas från den som riktar sig mot det sätt på vilket Fukuyama använt Hegels filosofi i sig. Utgångspunkten här är den rysk-franske filosofen Alexandre Kojèves utläggningar kring Hegels filosofi vilka utgavs under 1930-talet. Kritiker menade att Fukuyamas tolkning av Hegel innehöll flera problematiska inslag. Särskild kritik har - inte direkt överraskande - riktats mot försöket att göra Hegel till en förespråkare för vad vi benämner liberal demokrati. Delvis sammanhängande med detta problem är också huruvida det hegelianska frihetsbegreppet är möjligt att inordna i en liberal tradition.

"Historiens slut" eller det "postmoderna tillståndet"?

På ett sätt hade naturligtvis Fukuyama fel. Historien tog inte slut vare sig 1989 eller 1992. [\[14\]](#) Historien är något som pågår hela tiden och kommer så att göra så länge människan finns kvar. Det är tydligt att Fukuyama måste mena något annat och att svaret på frågan om han fått rätt eller fel inte är särskilt enkelt att ge. Vad som gör *Historiens slut och den sista människan* verkligt intressant och stimulerande är dess blandning av filosofisk spekulation och empiriskt grundad samhällsteori. Samtidigt utgör detta dess specifika svårighet. För även om Fukuyama försöker underbygga sin tes med hjälp av samhällsteori och empiriskt stöd vilar denna framför allt på filosofisk spekulation som *a priori* knappast låter sig vederläggas av vad som sker i den värld vi förnimmar med våra sinnen. Den blir med andra ord omöjlig att i poppersk mening falsifiera i synnerhet som dess prognoser för den framtida utvecklingen inte innehåller några tidsangivelser.

Fukuyama menar att utvecklingen endast kan gå i en riktning, nämligen att allt fler stater uppnår - eller strävar efter att uppnå - detta stadium av "Historiens slut". Fler och fler länder övergår till att bli liberala demokratier och marknadsekonomier. Några alternativ till

denna samhällsordning finns inte längre efter sovjetkommunismens sammanbrott. Fukuyama ser alltså snarare "Historiens slut" och den liberala demokratins seger som, åtminstone än så länge, mera en tendens än som ett absolut tillstånd. Skulle Fukuyamas iakttagelser visa sig vara felaktiga idag eller om tio eller femtio år kan alltid hans tes försvaras med att vi *ännu* inte nått dit men att vi likväl kommer att göra det i framtiden.

Politiskt kan Fukuyamas teser ses som försök att ideologiskt legitimera USA:s globala dominans. *Historiografiskt* kan Fukuyama ses som en i den långa raden av profeter, filosofer, författare och andra som förkunnat någon form av historiens slut. Här nedan ska jag kort diskutera något kring den teoretiska och filosofiska kritiken av Fukuyama. Detta måste dock göras med vissa modifikationer. Jag anser då att frågan om en tes av detta slag är riktig eller oriktig (än mindre om sann eller falsk i kunskapsteoretisk mening) är fel ställd och inte låter sig avgöras. Däremot kan man, och bör man, diskutera såväl de moraliska som politiska konsekvenserna som den vetenskapliga fruktbarheten i sådana teser. Detta innebär naturligtvis också att underliggande faktapåståenden, verklighetsbeskrivningar, begrepp, generaliseringar etc i sig bör utsättas för granskning.

Om den politiska kontexten för Fukuyama var östblockets sammanbrott är det värt att också påminna sig den kulturella i bredare mening. Drygt tio år före publiceringen av *Historiens slut* hade den franske filosofen Jean-François Lyotard formulerat vad som senare kom att framstå som det postmoderna *credot* i det han deklarerade alla metaberättelsers död.[\[15\]](#) Under senare delen av 1980-talet och första delen av 1990-talet svepte den postmoderna vågen på allvar in över (Västvärldens) akademiska institutioner och kultursidor.[\[16\]](#) Postmodernisterna förnekar möjligheten att göra precis vad Fukuyama försöker göra, nämligen att, oberoende av tid och rum, utge sig för att kunna överblicka världen. Fukuyamas hävdande att kunna se mönstret för "Historiens slut" blir från postmodern synvinkel ett totalitärt sätt att tänka genom att det är allomfattande och inklusivt till sin karaktär. Det totalitära draget visar sig också i anspråket på att *både* kunna förklara vad som skett och vad som kommer att ske. Den postmoderna kritiken mot Fukuyama riktar sig även mot dess hegelianska grundvalar i det att Hegel filosofiskt, med allt vad detta innebär, såg moderniteten som ett kvalitativt nytt stadium. På samma gång är Fukuyamas (och Hegels) tes naturligtvis ett hot mot hela den postmoderna uppfattningen då ett "Historiens slut" skulle innebära att postmoderniteten aldrig inträtt eller kommer att inträda.

Förespråkandet av ett postmodernt orienterat synsätt kan vid första anblicken framstå som raka motsatsen till Fukuyamas tes. Postmodernismens intåg kan emellertid också tolkas som en annan form av historiens slut. Även om historien inte slutade i en stor berättelse om liberalismens och marknadsekonominns seger slutade den i en oändlig mångfald av små och lokala berättelser. De postmoderna små berättelserna är inkommensurabla, ständigt föränderliga och oavslutade.

Kritiker av postmodernismens tes om alla metaberättelsers död har pekat på att också detta i sig kan ses som en metaberättelse och att tesen därför skulle vara en självmotsägelse. Detta är dock en enligt mitt sätt att se en feltolkning. Detta kan illustreras med det mycket omdiskuterade relativismargumentet. Den mycket vanliga kritik som hävdar att påståendet "allt är relativt" är en självmotsägelse missar poängen. Att allt är relativt kan tolkas som att *inget* (i kunskapsrealistisk mening) är sant, alltså kan inte heller påståendet att "allt är relativt" ha ett absolut sanningsvärde.[\[17\]](#) Ett ännu radikalare avfärdande av kritiken skulle kunna utgå ifrån att tvistefrågan (i filosofisk mening) är meningslös utanför ett modernistiskt tänkande. En mera pragmatisk hållning skulle i stället erkänna att det kan finnas utsagor med absolut sanningsvärde men att vi antingen (i) inte kan veta (ii) att de är av den karaktären att de närmast är att likna vid plattityder eller elementära matematiska sanningar som inte spelar någon som helst roll för vem man är eller det liv man vill leva.

I den mån avfärdandet av alla metaberättelser också är en metaberättelse är den det av ett annat slag. Att leva i det postmoderna är inte att leva i en epok där man vet alla svar - inklusive svaret på den stora frågan vad allt handlade om - utan att leva i ett öppet och

osäkert tillstånd utan klar färdriktning. Den postmoderna kritiken bör betraktas som en hypotes som bör bedömas utifrån sin användbarhet. Den grundar sig inte heller på en kunskapsrealistisk uppfattning om världen som den verkligen är. Den innehåller inga påståenden om att världen i sista hand är vare sig av materiell eller andlig natur. Historien innehåller inte någon mening eller något slut som någon självutnämnd uttolkare, vare sig han heter Hegel, Marx, Hitler eller Fukuyama, kan avslöja. Att hävda att historien inte har någon inneboende mening innebär dock inte att vi inte kan *ge* den mening. Det är vad vi människor hela tiden gör på olika plan; i form av livshistorier och små eller stora projekt. Men det är vi människor som gör det.

Det finns, som Keith Jenkins skriver, bara två möjligheter. Antingen är historien så att säga "up for grabs" eller så är den något vi kan glömma.^[18] Den postmoderna kritiken mot historieskrivningen gäller både innehåll och form. Hayden White har i en rad långa skrifter visat hur historieskrivningens karaktär är starkt formad av olika kanoner för narrativa strukturer. Kärnan i Whites kritik är att vilken historia som framställs inte avgörs av hur det förflutna gestaltade sig utan av valet av narrativt genre. Historieskrivningen är relativ i den bemärkelsen att den som produkt är en funktion av hur historikern använder språket. Av detta följer också att historieskrivningen närmar sig fiktionen. Det är dock viktigt att det alltså finns skillnader mellan historieskrivning och litteratur. Skillnaderna består dock inte i att historieskrivningen beskriver verkligheten medan litteraturen är fiktiv utan i de båda framställningsformerna vanligen arbetar utifrån olika sätt att strukturera sina berättelser.^[19]

Popper, Berlin och Nietzsche

Men det finns också en rivaliserande tankelinje till Fukuyama inom det liberala lägret. Hos liberala filosofer som Popper och Berlin finns en annan, om man så vill, mindre totalitär eller slutna tolkning av vad liberalismen står för. Skillnaderna är alltså framför allt historieteoretiska. Det kan också hävdas att Popper och Berlin i själva verket bidragit starkt till att den typ av historiefilosofi - av Popper benämnd "historicism" - som Fukuyamas arbete är ett utslag av under lång tid befunnit sig utanför huvudfåran i de akademiska diskussionerna. För Popper är de förutsägelser historicismen innehåller profetior som inte har med vetenskap att göra. Den obönhörliga utveckling historicismerna ser i historien bygger på en falsk analogi med den biologiska evolutionsläran som bara blir ännu mindre relevant genom sammankopplingen med ett teleologiskt synsätt. Popper menar att följden av denna typ av historiefilosofi blir att man tar ifrån människorna värdigheten av att vara människor genom att hävda att historien handlar om något större än de själva. Popper har dock också beröringspunkter med Fukuyama. Förutom liberalismen fanns hos Popper, liksom hos Fukuyama, en mycket positiv syn på naturvetenskapen och dess metoder. Poppers scientism är en viktig förutsättning för hans kritik av historicismen i det att dess spekulativa och metafysiska form inte ansågs svara upp emot de metodologiska krav som man menade borde vara en utgångspunkt för den vetenskapliga verksamheten. En mindre scientistisk men inte desto mindre stark kritik mot den typ av tänkande som Fukuyama står för återfinns hos en annan central liberal företrädare, idéhistorikern och filosofen Isaiah Berlin.^[20] Centralt för både Popper och Berlin är hur de vänder sig emot tanken på en enda allomfattande lösning på historiens problem. Berlin betonar skillnaden mellan pluralism och liberalism och att det mycket väl finns liberala teorier som inte är pluralistiska.^[21] Pluralismen i Berlins tolkning påminner starkt om den syn som idag finns hos många postmodernister. Berlin betonar att inga färdiga svar finns på frågor som har med värde och moral att göra. Ännu viktigare är erkännandet av att det finns vissa frågor där de olika svar som ges inte är möjliga att förena och att det måste finnas utrymme för att kunna hysa dessa olika uppfattningar. Medan Popper och i synnerhet Berlin kan betraktas som pluralister kan Fukuyama i denna mening ses som en icke-pluralistisk liberal.

Som nämnts finns vissa inslag i Fukuyamas tänkande som kan tolkas som att författaren själv känner tveksamhet om det "Historiens slut" han ser verkligen är ett möjligt och eftersträvansvärt tillstånd. Det är oklart om det är en fråga om tvivel om hur detta tillstånd

kommer att gestalta sig eller om det rentav är en fråga om tveksamhet inför hela det historiefilosofiska projektet. Det ena kritiska spår Fukuyama själv tar upp är det som pekar mot att den liberala demokratin inte kan leva upp till att tillfredsställa människornas behov av erkännande därför att liberalismen som samhällsordning värderar människor olika - en uteliggare och en framgångsrik företagare vinner inte samma erkännande.[\[22\]](#) Denna kritik tar så att säga sin utgångspunkt i att det är fel på liberalismen. Det andra kritiska spåret tar i stället sin utgångspunkt i att bristerna finns i den filosofiska antropologin. Människan är till sin natur inte sådan att hon låter sig nöja med att bli erkänd som en människa i sig. Hon strävar efter att bli erkänd som *något mera* eller något större än andra människor.[\[23\]](#) Människan vill göra stordåd och bli världsberömd som fältherre, konstnär, forskare, filmstjärna etc eller bara som den som är bäst på något i grannskapet eller hembyn. Denna drivkraft till att erkännas som förmer än andra innehåller alltid ett moment där detta kommer i konflikt med andras strävan efter detsamma. För som Fukuyama själv skriver: "[...] while as a society we are in some way dedicated to the principle of equal recognition, our lives are in fact filled with a continuing struggle for *unequal* recognition. Most of us do not want to be recognized merely as the equals of our fellows, we want to be better."[\[24\]](#) Denna kritik utgår filosofiskt framför allt från Nietzsche och uppfattningen om att den moderna civilisationen var på väg att skapa tillfredsställda och nöjda människor. Nietzsche menade att kampen, att ha något att slåss för, var det som framkallade det liv som var värt att leva. Om människorna skulle vara överens om alla väsentliga frågor skulle därmed också livet övergå till en vegeoterande tillvaro som mest liknade hundens.[\[25\]](#)

Rortys pragmatiska kritik

Vid ingången till ett nytt millennium kan vi konstatera att både debatten om "Historiens slut" och postmodernismen stannat av. Samtidigt är det knappast så att vad som skett under de senaste åren i före detta Jugoslavien, Mellersta östern, Rwanda och i det forna Sovjetimperiet övertygat särskilt många om att historien håller på att ta slut. För att inte tala om den internationella skuldskrisen och att 1 miljard av jordens befolkning lever under fattigdomsgränsen, de ökande etniska konflikterna inom en rad stater, de växande problemen inom miljöområdet och ekologin, ökande ekonomiska och sociala klyftor, den återuppväckta högerextremismen etc. Ändå skulle det gå att tolka vad som skett som att Fukuyama faktiskt på ett sätt hade rätt. Det liberala systemet är förvisso idag utsatt för växande kritik men denna kritik sker till största delen inom systemet. Det handlar mera om, i synnerhet för ledande politiker och marknadsaktörer i Väst, om hur man ska förvalta och på sin höjd justera inom systemet än att presentera alternativa lösningar på problemen.

Betydligt mera talar dock för att vår värld befinner sig i postmoderniteten än i slutet på historien. Även om liberalismen ännu framstår som den enda utopin[\[26\]](#) har euforin svalnat betänkligt och det finns idag en växande skepsis mot både marknad och demokrati eller i varje fall deras sätt att fungera. Det finns också en ökande misstro mot demokratin som beslutsform inte minst beroende på att stora grupper upplever att deras reella möjligheter att styra och påverka samhällsutvecklingen minskat på bekostnad av den globala kapitalismen. Inte mycket tyder på världen är på väg in det tillstånd av harmonisk inomliberal konkurrens som de mest hängivna anhängarna av Fukuyamas tes trodde på.

Vad som dessutom gör talet om "Historiens slut" till en både farlig och arrogant tes är dess teleologiska utformning vilken underordnar nuet en mer eller mindre avlägsen framtid. Miljoner människor runt om på vår jord lider dagligen av krig, svält och sjukdom samtidigt som den nya världsordningens försvarare - antingen det är västmakterna, världsbanken, internationella valutafonden eller de transnationella företagen - i sin självgodhet kan säga att de inte bara har makten utan också historien på sin sida. Även om företrädarna sällan uttrycker sig i historiefilosofiska termer - men ofta inte mindre metafysiskt - finns klara likheter. När t ex marknadens egenskaper och funktion beskrivs som en osynlig hand eller som något som ställer krav eller reagerar är detta återklanger av tidigare århundradens filosofiska språkbruk.

Vidare frågor kan ställas: måste människorna acceptera att vägen till det tillstånd Fukuyama kallar "Historiens slut" går via blodiga offer och lidande? Vilken tröst har de som är offer i denna process av att de av amerikanska filosofer får sig omtalat att de är på väg in i historiens slut? Att det inte finns någon annan väg? Fukuyamas tes innebär - om vi accepterar den - att all kritik i djupare mening mot världsordningen faktiskt omöjliggörs. Historieskrivningen riskerar att antingen handla om trivialiteter eller att återfalla till tidigare epokers evolutionära och legitimerande funktion.^[27] Vad ska man säga om alla de människor och kulturer som aldrig hört talas om Fukuyama, Hegel eller "Historiens slut"? Är de omedvetna delar i vad Hegel kallade världsanden och Fukuyama den liberala demokratin? Tesen om "Historiens slut" är raka motsatsen till uppfattningen att historien är en öppen och oförutsägbar process. Den omyndigförklarar i djupare mening människorna då det inte är vi som styr och formar historien utan krafter vi i grunden inte kan påverka.

Sedd på detta sätt blir den postmoderna kritiken mot de stora berättelserna och de totalitära konsekvenser dessa har inbyggda i sig ännu mera begriplig. När denna kritik formulerades riktade sig denna framför allt mot en urartad och förtryckande kommunistisk praktik och de katastrofala resultat denna fört med sig. Att Sovjetblocket fallit och att den stora berättelsen i denna form är djupt diskrediterad gör emellertid inte denna kritik mindre relevant idag. Om det nu är så att det idag bara återstår en stor berättelse - den om den liberala världsordningen som "Historiens slut" - innebär detta inte att vi måste acceptera vare sig denna berättelse i sig eller de stora berättelserna över huvud taget.

Forskare och debattörer världen över pekar idag allt mera på hur den liberala demokratin håller på att förändras inifrån. Det paradoxala blir då att när det främsta yttre hotet i form av sovjetkommunismen försvunnit kan diskussionen kring den liberala demokratin på ett nytt, mera livaktigt och förutsättningslöst sätt riktas mot dess inre; inte bara mot dess tillväxtskapande mekanismer utan också mot dess tendenser att skapa allt större klyftor; inte bara mot dess formella demokratiska beslutsprocesser utan också mot det faktum att allt flera människor upplever sig ha allt mindre reellt inflytande. Denna nya inre kritik, antingen den uttrycks som postmodern identitets- eller mikropolitik, utomparlamentariska protesterörelser, icke-kommunistisk vänsterpolitik, välfärdsstatlig socialreformism, komunitärt inspirerad "local politics" eller något annat av de många tänkbara alternativ som finns eller kan uppstå är en utgångspunkt för att se historien som en fortgående process. Om vi - vilket jag menar vi bör göra - accepterar att vår värld har förändrats i den riktning förespråkarna för en postmodernismen eller pragmatismen menar innebär detta att vi mindre bör uppehålla oss vid den ofruktbara diskussionen om vad världen som metaberättelse ska kallas för att i stället mera ägna oss åt att försöka se till att den blir bättre som den faktiskt är. Det handlar om ett avvisande av alla former av historisk lagbundenhet och om en betoning på kontingensen, det obestämda, icke-nödvändiga, det som ger historien dess öppna karaktär. Det handlar inte om att försöka konstruera en ny metaberättelse som alternativ eller rival till vad som kallas den liberala demokratin. Det handlar om att se världen ur ett rättviseperspektiv och om att på olika sätt verka för och engagera oss i, som Richard Rorty säger, "the struggle against avoidable human misery".^[28] Om historien ses på detta sätt kommer den förvisso aldrig att ta slut.

© [Roddy Nilsson](#)

[1] Francis Fukuyama, "The End of History", *National Interest* 16, Summer 1989, s 3-18.

[2] Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York 1992. Se även Francis Fukuyama, "On the Possibility of Writing a Universal History", i Arthur M Melzer, Jerry Weinberger & M Richard Zinman (eds), *History and the Idea of Progress*, Ithaca and London 1995.

[3] Fukuyama har senare utvecklat sina teser och bland annat diskuterat betydelsen av tillit och sociala dygder inom ekonomin. Se Francis Fukuyama, *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, London and New York 1995.

[4] Francis Fukuyama, *Historiens slut och den sista människan*, Stockholm 1992.

[5] Se t ex diskussioner och inlägg i Gordon Marsden (ed), *After the End of History*,

London 1992; Howard Williams, David Sullivan & Gwynn Matthews, *Francis Fukuyama and the End of History*, Cardiff 1997. Längre svenska recensioner och reflektioner med anledning av Fukuyamas arbete är Anders Stephanson, "Om Fukuyama och historiens slut", *Zenit* 3-4 1992, s 90-97; Michael Azar, "Den nya världsordningen och Historiens slut", *Häften för kritiska studier* 2-3, 1994, s 137-148. Särskilt i den senare recensionen visas övertygande på de svagheter som finns inbyggda i Fukuyamas tes.

[6] I sina första versioner återfinns "Historiens slut" naturligtvis i de teologiska världsbilder som vuxit fram ur de monoteistiska religionerna.

[7] Oswald Spengler, *Västerlandets undergång. Konturer till en morfologi om världshistorien*. Band I och II, Stockholm 1996 (1918 respektive 1922); Arnold Toynbee, *Kulturernas historia*, Stockholm 1950.

[8] Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History*, New York and London 1965 (1931).

[9] Daniel Bell, *The end of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Glencoe 1960.

[10] Herbert Tingsten, *Från idéer till idyll - Den lyckliga demokratin*, Stockholm 1966; *Strid kring idyllen*, Stockholm 1966. För en diskussion se Johan Lundborg, *Ideologiernas och religionens död. En analys av Herbert Tingstens ideologi- och religionskritik*, Nora 1991.

[11] Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man, Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, London 1991 (1964).

[12] I min diskussion av Hegel följer jag fr a Williams, Sullivan & Matthews, *Francis Fukuyama*, s 24-49 och Terry Pinkard, "Hegel on History, Self-Determination, and the Absolute", i Melzer et al, *History*, s 30-60.

[13] Francis Fukuyama, "Reply to my Critics", *National Interest* 18, Winter 1989/90, s 21-28.

[14] Det är ur denna synvinkel minst sagt ironiskt att samtidigt som Fukuyama satt i USA och skrev sin bok var detta lands krigsmakt upptagna med att övertyga Saddam Husseins Irak om att historien var slut.

[15] Jean-Francois Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester 1986, s xxiv. Lyotards skrift utkom på franska 1979 och i och första engelsk upplaga 1984. Det är intressant att Fukuyama nästan helt undviker att diskutera den postmoderna utmaningen.

[16] Se t ex Zygmunt Bauman, *Legislators and Interpreters. On Modernity, Postmodernity, and Intellectuals*, Cambridge 1987; Agnes Heller & Ferenc Feher, *The Postmodern Political Condition*, Cambridge 1988; David Harvey, *The Conditions of Postmodernity*, Cambridge and Oxford 1989; Steven Best & Douglas Kellner, *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, London 1991; Keith Jenkins, *Rethinking History*, London 1991; Pauline Marie Rosenau, *Post-Modernism and the Social Sciences. Insights, Inroads and Intrusions*, Princeton 1992; Barry Smart, *Modern Conditions, Postmodern Controversies*, London 1992; Barry Smart, *Postmodernity*, London and New York 1993.

[17] Keith Jenkins, *Why History. Ethics and Postmodernity*, London and New York 1999, s 85

[18] Jenkins, *Why History*, s 77.

[19] Det skulle föra alltför långt att här mera ingående diskutera Whites författarskap. Whites grundtankar finns framlagda redan i *Metahistory*, Baltimore 1973 och har sedan utvecklats i *Tropics of Discourse*, Baltimore 1979 och *Content and Form*, Baltimore 1987. Se också t ex Keith Jenkins, *On What is History? From Carr and Elton to Rorty and White*, London 1995 samt Jenkins, *Why History*, s 115-132.

[20] Se t ex Isaiah Berlin, *Är historien ödesbestämmd?*, Stockholm 1956; Ramin Jahanbegloo, *Conversations with Isaiah Berlin. Recollections of an Historian of Ideas*, London 1992

[21] Jahanbegloo, *Conversations*, s 44, 142ff.

[22] Fukuyama, *Historiens slut*, s 301ff.

[23] Fukuyama, *Historiens slut*, s 312ff.

[24] Fukuyama, "On the Possibility", s 29 (kurs i org).

[25] Fukuyama, *Historiens slut*, s 322f.

[26] Skulle någon utopi i dag vara i antågande kanske det som ligger närmast är de budskap som framför av IT-samhällets mest hängivna förespråkare basunerar ut.

[27] Tidigare gällde detta framför allt nationalstatens och andra nationella institutioners berättigande.

[28] Richard Rorty, "The End of Leninism and History as Comic Frame", i Melzer et al, *History*, s 212. Se också Rorty, *Kontingens, ironi och solidaritet*, Lund 1987; Rorty, *Philosophy and social hope*, London 1999. Även om Rorty på sätt vis är både romantiker och utvecklingsoptimist - och dessutom har en för en icke-amerikan naiv syn på denna nations förflutna - är han en utomordentligt spännande och inspirerande tänkare.

Kan man avgöra om en text är översatt eller inte? Några synpunkter på översättningskritikens praktik

Av Mathias Pålsson, doktorand i franska

[Länk till presentation av Mathias Pålsson](#)

Vi har väl alla vid ett eller annat tillfälle beklagat oss över kvaliteten på den ena eller den andra översättningen. Det kan vara framför TV:n där vi konstaterar hur otroligt inkompetent en viss översättare tycks vara då vi märker hur ord efter ord lämnas oöversatt eller än värre felöversätts. Och hur många av oss har inte under läsningen av en roman tagit oss för pannan och utropat: — Så där säger man väl ändå inte på svenska!

Synpunkter på översättningskvalitet förekommer även i bokrecensioner, och det är då inte sällan i ganska svepande och kategoriska ordalag som t ex "språkdräkten känns inte riktigt svensk", "språket flyter inte" eller "den engelska originaltexten lyser igenom" etc. Naturligtvis förekommer även beröm och det talas om "översättningsbragd" eller "kongenial överföring till svenska". Ibland finner recensenten det för gott att citera en fras eller en kort passage för att underbygga sina påståenden om översättningens kvalitet. Denna typ av översättningskritik, om man nu bör kalla den översättningskritik, bygger bl a på antagandet att recensenten vet vad som kännetecknar en bra översättning. Att påstå att något inte "låter" riktigt svenskt förutsätter dessutom kunskap om hur svensk text ser ut. Och att veta hur en svensk text ser ut är viktigt, eftersom det knappast utan denna kunskap är möjligt att skilja texter som ursprungligen är skrivna på svenska från texter som är översatta till svenska.

Men hur pass välgrundat är, eller rättare sagt, kan ett sådant antagande vara? Är det verkligen möjligt att avgöra om en text är översatt eller inte? Och på vilka grunder kan man i så fall göra det? Eftersom min avhandling handlar om översättning av svensk skönlitteratur till franska, i synnerhet det lilla ordet *nu*, är dessa frågeställningar inte vare sig okända eller ovidkommande, och även om de kanske inte utgör de mest centrala i avhandlingsarbetet, är de ändå av principiellt intresse. Jag vill därför lägga fram några av mina funderingar till diskussion; för att kunna säga något om möjligheten att avgöra om en text är översatt eller inte kommer dessa funderingar att kretsa kring följande tre frågor:

1. Vad är en översättning?
2. Hur går det till att översätta?
3. Kan man avgöra om en text är översatt?

1. Vad är en översättning?

Om man vill ge en enkel men brukbar definition av översättning kan man säga att översättning är överföring av ett *skriftligt* budskap från ett språk till ett annat. (När det gäller överföring av ett *muntligt* budskap använder man hellre termen tolkning.) För att på ett praktiskt sätt kunna beskriva de olika delarna i denna överföring talar man vanligen om *källspråk*, som betecknar utgångsspråket från vilket översättning äger rum, och om *målspråk*, som är det språk till vilket översättning sker. Eftersom källspråk och målspråk så gott som alltid skiljer sig åt såväl syntaktiskt som lexikaliskt räcker det sällan att helt mekaniskt byta ut ord eller fraser för att få en bra översättning. Det säger t ex sig självt att tyskans "dass sie den Wagen gekauft hat" inte gärna kan översättas till svenska med "att hon bilen köpt har" o s v. Det blir därför ibland nödvändigt att prioritera innehållet framför formen, bl a beroende på de kulturella skillnader som kan finnas i uttrycks sättet mellan källspråk och målspråk. Den fråga som är relevant här gäller om det är skillnad på sådan

text som är skriven på svenska (originaltext) och sådan text som är översatt från ett annat språk, t ex franska, men de facto är skriven på svenska (måltext). Finns det så att säga spår kvar från källtexten i den nya måltexten? Och om sådana finns, kan de identifieras?

2. Hur går det till att översätta?

Man kan säga att översättning normalt föregår i tre moment:

1. källtextanalys
2. överföring av källtext till måltext
3. bearbetning av måltext

Denna beskrivning av översättningsprocessen är inte oemotsagd, men verkar ändå kunna accepteras av flertalet översättningsforskare och översättare, varför jag kommer att utgå från denna uppfattning. Vad gäller det första momentet, *källtextanalysen* påpekar t ex Lundquist (1994 s 19-20) att denna ställer flera krav på översättaren som bl a måste förstå:

- det emne teksten handler om
- emnets tilhørsforhold i en større emneskreds eller område
- det er i det emnesområde man skal hente ordforrådet
- forfatterens holdning til emnet: er han objektiv/neutral eller er han subjektiv? Og hvis subjektiv, er han så negativ eller positiv?
- tekstens orientering mod en bestemt slutning, dens "argumentative retning"
- forfattarens intention med teksten (tekstens formål)
- væsentlige stiltræk og stilniveau (der findes forskellige niveauer i stilistikker for forskellige sprog)
- tekstens grad af variation
- sammenhængen mellem sætningerne

Dessa punkter, som känns igen från tysk översättningsteori (t ex Reiss 1971), är viktiga mementon inte bara för en översättare utan också för en bokrecensent som kommenterar en viss översättnings kvalitet. För översättaren är det fråga om att utföra en tämligen noggrann textanalys innan själva överföringen från källtext till måltext påbörjas; på bokrecensenten är kraven till och med något högre beroende på vad han avser bedöma. Är det måltextens trogenhet i förhållande till källtexten som bedöms, måste såväl källtext som måltext analyseras. Är det måltextens kvalitet i förhållande till andra måltexter (och originaltexter), står han inför den typ av problem som diskuteras i denna artikel. Vilka krav som kan ställas på kommentarer från TV-soffan lämnar jag åt envar att bedöma efter eget samvete.

Det bör understrykas att den beskrivning som presenteras här inte redogör för hur översättning i praktiken går till utan bara anger en modell för hur det under ideala förhållanden skulle kunna ske. Som t ex Liungman (1991) påpekar läser vissa översättare inte alltid källtexten i dess helhet innan överföringsmomentet påbörjas. Detta kan enligt Liungman förklaras med den tidspress som kännetecknar en hel del översättningsverksamhet: det finns helt enkelt inte alltid tid att först läsa texten i sin helhet och därefter underkasta den en noggrann analys. Under sådana omständigheter får översättaren väsentligen lita på sin erfarenhet och förmåga att intuitivt finna rätt "tonfall". När det gäller förmågan att hitta rätt tonfall, kan det vara på sin plats att uppmärksamma en nyutkommen svensk studie inom den mycket intressanta gren av översättningsvetenskapen som undersöker översättarstrategier, nämligen Christina Gullins doktorsavhandling *Översättarens röst* (1997).

Det andra momentet är *överföring från källtext till måltext*. Det finns här flera olika strategier att ty sig till. Rune Ingo (1991) ger en kortfattad översikt över de vanligast förekommande översättningsstrategierna, medan Arnt Lykke Jacobsen (1994) är något utförligare. Lita Lundquist (1994) presenterar följande uppsättning av par:

ordret översættelse	fri översættelse
åben översættelse	dækket översættelse
trofast översættelse	'troløs' översættelse
formel översættelse	funktionel översættelse

sproglig översättning

kommunikativ översättning

Dessa dikotomier kan vid en grov generalisering sägas gå tillbaka på den tyske filosofen och teologen Friedrich Schleiermachers (1768-1834) uppfattning om att översättaren antingen kan låta läsaren närma sig (käll)texten eller låta (käll)texten närma sig läsaren. Detta innebär i det första fallet att översättaren inte fullständigt anpassar måltexten till andra texter skrivna på målspråket. Om läsaren således inte känner till källspråskulturen, så förstår han eller hon inte heller vad som avses. Ett exempel på detta är översättningen av titeln på François Truffauts debutfilm *Les quatre cents coups*, som på svenska blivit *De 400 slagen*. I det andra fallet gäller att översättaren anpassar och bearbetar texten på ett sådant sätt att även den läsare som inte överhuvudtaget känner till källspråskulturen kan förstå. Om man tillämpade denna andra strategi på *Les quatre cents coups* skulle man troligen få en översättning som hade med bus och busliv att göra, eftersom uttrycket *faire les quatre cents coups* på franska betyder att hitta på bus och göra rackartyg.

Vad det handlar om här är alltså den grad av *ekvivalens* som kännetecknar en översättning. Å ena sidan kan ekvivalensen vara formell, d v s ofta på ett syntaktiskt och lexikaliskt plan. Å andra sidan kan den vara dynamisk, d v s ofta likvärdig inte till formen, men väl till innehållet. Den som är intresserad av konkret belysning av dessa frågeställningar kan med förväntad behållning läsa Inger Enkvists intressanta *Om litterär översättning från spanska* (1991) som tar upp översättningar till engelska, franska och svenska av den peruanske författaren Mario Vargas Llosas romaner. Den fråga som ägnas störst utrymme i framställningen gäller vilka svårigheter som möter den läsare som tar i tu med en latinamerikansk roman: är det latinamerikanska ord som kan finnas kvar i målspråket, är det den främmande miljön, är det berättartekniken o s v?

Det tredje momentet består i *bearbetning av måltexten*. Detta är det sista momentet i översättningsprocessen och ställer naturligtvis krav på att den färdiga produkten kan stå på egna ben. Det innebär att den ska vara helt anpassad till målspråkets konventioner vad beträffar stavning, skiljetecken och meningsbyggnad. Men vad betyder då detta? Jo, inte nog med att översättaren måste respektera de rent grammatiska konventioner som råder i målspråket, hon måste också, som Lundquist inskräper, respektera källtextens logiska, semantiska och argumentativa sammanhang och intention. Det är naturligtvis mycket svårt att tillmötesgå samtliga dessa krav och synnerligen svårt är det att respektera målspråkets alla konventioner, eftersom det inte är helt lätt att veta vilka de är. Vi är med andra ord framme vid huvudfrågan: kan man avgöra om en text är översatt eller inte?

3. Kan man avgöra om en text är översatt?

Det enklaste och tillförlitligaste sättet att få reda på om en text är översatt eller inte är förstås att gå till bokens försättssidor och där leta efter upplysningar om originaltitel och översättare. Men om man undantar denna möjlighet, vilket är högst ändamålsenligt med tanke på denna artikels existensberättigande, vad står då till buds? Ja, att säga hur en svensk text ser ut är som sagt inte alldeles givet. Martin Gellerstam (1986, 1996) har mycket förtjänstfullt jämfört svenska originaltexter med svenska måltexter översatta från engelska, och resultatet stämmer till eftertanke. Till exempel förekommer de svenska formerna 'mej', 'säja' och 'nån' ofta i svenska originaltexter (OT), men mycket sällan i svenska måltexter (MT). För dessa tre former har jag från Gellerstam hämtat följande siffror:

Ordform	OT	MT
'mej'	3795	20
'säja'	360	2
'nån'	3112	0

OT-kolumnen anger förekomsten av ordformerna 'mej', 'säja' och 'nån' i svenska originaltexter medan MT-kolumnen redovisar förekomsten i motsvarande textmängd svenska måltexter. (För närmare uppgifter om metod och korpus, se Gellerstam 1986 och

1996.) Gellerstams fakta måste nu problematiseras. Om, vilket vi tidigare sagt, översättningar (måltexterna) ska vara helt anpassade till målspråkets konventioner vad beträffar stavning, skiljetecken och meningsbyggnad, så står vi inför ett visst huvudbry, eftersom måltexterna inte verkar följa originaltexterna på denna punkt, åtminstone inte på det lexikala planet. Att utan vidare hävda att originaltext ska vara normerande förefaller inte självklart. Vi ser nämligen att svenska författare tycks föredra 'mej', 'säja' och 'nån' där översättarna väljer 'mig', 'säga' och 'någon'. Ett delikat problem blir nu att veta eller försöka avgöra vilka texter som är mest "typiska" för just svenska texter. Är det svenska originaltexter eller svenska måltexter?

Man kan kvalitativt tycka att svenska originaltexter måste anses som mest representativa, eftersom ju dessa återspeglar ett språkbruk som föredragits av våra främsta svenska författare. Även om svenska författare inte har lika stor pondus som t ex franska författare har i språknormerande frågor, är det mycket som talar för att låta deras texter (OT) utgöra urtypen för svensk skönlitterär text. Men då får man ju å andra sidan också acceptera formerna 'mej', 'säja' och 'nån', vilket inte alla kanske är beredda att göra, åtminstone inte i skrift. Om inte detta *kvalitativa* argument förmår avgöra saken kan man fråga sig vilka andra bevekelsegrunder som står till förfogande. Är det rimligt att i stället låta *kvantitativa* hänsyn ligga till grund för måltextens utformning? Utgångspunkten för ett sådant resonemang är nämligen att antalet utgivna svenska måltexter, räknat i skönlitterära titlar per år, vida överträffar antalet utgivna svenska originaltexter. Att på grundval av kvantitativa förhållanden påstå att svensk måltext är mest representativ låter sig göras, och då finner man att formerna 'mig', 'säga' och 'någon' så gott som undantagslöst förekommer.

På frågan om man kan avgöra huruvida en text är översatt eller inte, verkar vi emellertid kunna redovisa ett preliminärt svar: om de vedertagna skriftformerna 'mig', 'säga' och 'någon' förekommer, kan detta rimligtvis tolkas som ett indicium på att det rör sig om måltext. Är det emellertid så att formerna 'mej', 'säja' och 'nån' figurerar, finns det anledning att sluta sig till att det handlar om originaltext.

Är detta riktigt klokt? Ja, man kan konstatera att måltexter på vissa punkter - vi talar ju här endast om ett begränsat fenomen på lexikal nivå - förefaller stämma mer överens med vår uppfattning om hur svensk skönlitterär text bör skrivas än hur svensk skönlitteratur faktiskt skrivs av våra svenska författare. Hur ska detta förklaras? Det ligger nära till hands att påstå att svenska måltexter genomgår ett slags hyperkorrektion: översättningsfel är till den grad stigmatiserade att svenska måltexter måste vara formulerade på så oklanderlig svenska att produkten i viss mån fjärrar sig från den svenska som skrivs av svenska författare. Detta ligger väl i linje med det faktum att en författare kan, för att inte säga bör, ta sig vissa friheter och kanske hålla en viss skeptisk distans till språkriktighet. Naturligtvis gäller detta även översättare, men där finns en liten skillnad, och denna lilla skillnad har att göra med den syn på översättning som vissa bokrecensenter verkar ha och som kanske kan förklaras i termer av översättarstrategi. Å ena sidan kan man utgå från att en bra måltext kännetecknas av hur formellt trogen den är källtexten. Å andra sidan kan man utgå från att en bra måltext kännetecknas av hur pass väl den fungerar i förhållande till andra texter på målspråket. De anmärkningar som lämnas på översättningar i t ex bokrecensioner kan inte sällan hänföras till den andra kategorin och avser således hur väl texten fungerar bland andra texter på målspråket. Eftersom denna bedömning så gott som undantagslöst förefaller grunda sig på recensentens språkkänsla, finns det enligt min mening anledning att förhålla sig sunt skeptisk till validiteten hos denna typ av kritik^[1]. Ibland är det emellertid den formella trogenheten som kommenteras och recensenten återger då ofta en fras eller en kort passage för att belägga sina påståenden om översättningens kvalitet. Översättare är naturligtvis medvetna om att deras måltext riskerar att enbart bedömas med avseende på just formell trogenhet och formalia. Och för att minimera den risk som det innebär för översättaren att avvika från t ex skriftspråksnormen på lexikal nivå, vilket är det som vi uppmärksammat här, kan resultatet bli ett slags överdriven språkriktighet som — paradoxalt nog — i sin tur avviker från de texter (OT) som skrivs direkt på målspråket. Översättarnas strategi är emellertid helt förståelig med tanke på att översättandet ofta är ett levebröd som i hög grad kan påverkas av en dålig recension.

En möjlig förklaring till att måltexter i vissa sammanhang tenderar att bedömas utifrån formell trogenhet mot källtexten, och inte utifrån anpassning till originaltexter, kan vara de förutfattade meningar som finns i synen på författande och översättande: i det förra fallet är det fråga om konstverk, vilket inbjuder till så gott som obegränsad frihet, i det andra fallet gäller det snarare ett hantverk, vilket ger avsevärt mindre spelrum för avvikelser. Översättarens verksamhet reduceras enligt denna syn till en snävt mekanisk syssla där självständighet helst inte ska ingå. Men distinktionen hantverk/konstverk är i realiteten inte särskilt intressant eftersom det är helt självklart att varken författande eller översättande vore möjligt utan inslag av bådadera.

Vad kan man då dra för slutsats? Som framgått av resonemanget är det knappast meningsfullt att påstå saker om en måltext utan att ha gjort en noggrann analys. Det räcker alltså inte att peka på ett eller annat felöversatt ord eller på ett eller annat missförstånd. I denna fråga intar vissa bokrecensenters intuitiva och ofta oproblematiserade omdömen en tvivelaktig position. Måltexter måste i likhet med källtexter underkastas en textanalys där eventuella påståenden om texten styrks på så många olika nivåer som möjligt.

Då det gäller att avgöra om en text är översatt eller inte kan man alltid ställa sig två frågor: när har översättaren följt källspråkets struktur och när har han avvikit från denna? Om översättaren följt källspråkets struktur, kan man ta ställning till om översättaren gjort detta alltför osjälvständigt; måltexten uppvisar då källspråklig interferens. I det andra fallet, när översättaren avvikit från källtexten, måste man fråga sig om dessa avvikelser varit föranledda av språkstrukturella skillnader (d v s varit nödvändiga för att få acceptabel måltext) eller om de betingats av andra skäl (d v s inte varit nödvändiga för att få acceptabel måltext)[2]. Ingo (1991: 240-59) menar t ex att översättarens avvikelser måste betecknas som antingen obligatoriska eller frivilliga. En grannlaga uppgift blir då att avgöra vad som är frivilligt och vad som är obligatoriskt. Om man till exempel påstår att 'gå vägen fram' är en nödvändig översättning av engelskans 'walk along the road' eftersom 'gå längs vägen' betyder något annat på svenska, bör detta påstående enligt min mening styrkas med material från svensk originaltext. Visar det sig att uttrycket 'gå längs vägen' är vanligt i svenska originaltexter, kan man knappast med anspråk på trovärdighet hävda att 'gå vägen fram' är en nödvändig översättning.

Det torde av ovanstående ha framgått att det finns betydande svårigheter i att på språklig grund kunna avgöra om en given text är översatt eller inte. Den problematik som kortfattat diskuterats inom ramen för denna uppsats ger vid handen att det är svårt att peka ut och isolera språkliga element till stöd för en viss ståndpunkt. Det är sant att vissa former och vändningar kan antas vara indicier på måltext: ett sådant indicium skulle märkligt nog kunna vara ett hyperkorrigerat språkbruk, präglad av fullständig anpassning till den skriftspråkliga normen.

© [Mathias Pålsson](#)

Litteratur

GELLERSTAM, M.

— 1986, « Translationese in Swedish novels translated from English », i WOLLIN, L. & LINDQVIST, H. (red.), 1986, *Translation Studies in Scandinavia*, Lund: Lund University Press.

— 1996, « Anföringens estetik », i JOSEPHSON, O. (red), 1996, *Stilstudier*, Uppsala: Hallgren & Fallgren.

ENKVIST, I., 1991, *Om litterär översättning från spanska*, Surte: Almqvist & Wiksell International.

GULLIN, C., 1998, *Översättarens röst : en studie i den skönlitterära översättarens roll med utgångspunkt i översättningar av Else Lundgren och Caj Lundgren*, Lund: Lund University Press

INGO, R., 1991, *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap*, Lund : Studentlitteratur.

- JACOBSEN, A. L. (red.), 1994, *Translating LSP texts: Some theoretical Considerations*, Copenhagen Studies in Language 16, Köpenhamn: Samfundslitteratur.
- LIUNGMAN., C.-G., 1991, *Att översätta böcker*, Malmö: Polaris.
- LUNDQUIST, L., 1994, *Oversettelse. Problemer og strategier, set i tekstlingvistisk og pragmatisk perspektiv*, Fredriksberg C: Samfundslitteratur.
- PLATZACK, C., 1983, « Sex översättningar till svenska av Lewis Carrolls *Alice in Wonderland* » i ENGWALL, G & af GEIJERSTAM, R. (red.), 1983, *Från språk till språk*, Lund: Studentlitteratur.
- REISS, K., 1971, *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, München.

[1] En recension med många förtjänster i detta avseende och som avviker från strömfåran är den understreckare (Svenska Dagbladet 1993-10-22) som översättaren Jan Stolpe ägnar åt den svenska översättningen av Stendhals roman *Armance* (1827) utgiven på bokförlaget Symposion 1992. I artikeln som bär rubriken "Lektion i översättandet svåra konst" leder Stolpe, efter att ha redovisat åtskilliga instruktiva exempel, läsaren fram till slutsatsen att originalspråkets struktur måste smältas ner och en ny byggas upp för att undvika en osäker, oprecis och gungig svensk text.

[2] En intressant studie när det gäller att belysa de allmänna problem som en översättare ställs inför är Christer Platzacks "Sex översättningar till svenska av Lewis Carrolls *Alice in Wonderland*".

Vilse i metoddjungeln

Funderingar kring litteraturvetenskapens väsen och berättigande

Av Bärbel Westphal, doktorand i tyska, litteraturvetenskap

[Länk till presentation av Bärbel Westphal](#)

Inledning

Sedan upplysningstiden har föreställningen om vad vetenskap egentligen är alltmer präglats av och modellerats efter naturvetenskapens arbetssätt. Naturvetenskaperna verkade ha hittat det enda rätta sättet att få kunskap om världen. Idag, efter ett antal paradigmskiften även inom naturvetenskaperna, är man dock mera medveten om att det är svårt att påstå att säker kunskap kan uppnås överhuvudtaget. [1]

"Filosofer har inga resurser som gör dem istånd att lagstifta om vilka kriterier som måste uppfyllas innan ett kunskapsområde kan anses acceptabelt eller "vetenskapligt". Varje kunskapsområde kan analyseras för vad det är. Det vill säga, vi kan undersöka vilka dess mål är, vilket kan skilja sig från vad som vanligen anses eller uppges som dess mål, och vi kan undersöka de medel som används för att nå dessa mål och vilken framgång som uppnåts." [2]

Som doktorand inom ämnet litteraturvetenskap ställer jag mig frågan om litteraturvetenskap verkligen är en vetenskap, vilka mål forskningen siktar på, vilka teorier som finns och vilka metoder som används, vilka problem som är ämnesspecifika och vilka resultat man kan förvänta sig av ämnets olika inriktningar. Det kan låta som en alldeles för ambitiös målsättning, men jag anser att dessa frågor i alla fall måste ställas innan man bestämmer sig för ett forskningsfält. Jag tror mig inte kunna finna några definitiva svar på alla mina frågor. En positionering måste däremot kunna försvaras med utgångspunkt från en medvetenhet om andra positioner inom ämnet. Syftet är att utifrån enkla funderingar komma fram till hållbara argument för varför man överhuvudtaget kan och bör syssla med litteraturvetenskap.

Slår man upp en nyare svensk introduktion till ämnet litteraturvetenskap finner man en översikt över ett relativt stort antal forskningsfält. Områdena sträcker sig från intertextualitet, komparation, receptionsteori, via biografisk forskning och litteratursociologi, marxistisk och feministisk litteraturkritik till dekonstruktion och nyhistoricism. [3] Litteraturvetenskap är alltså en disciplin med en bred teoretisk bas. Ämnet har i alla tider påverkats av den filosofiska diskussionen och på så vis skapat sina egna utgångspunkter för att bygga upp teoretiska fundament. Redan med det konstaterandet säger man något om ämnets vetenskapliga status. Frågan är dock huruvida dessa områden enbart är teorier, om de också implicerar målen och i vad mån de tjänar som metoder, d v s hur teorierna kan omsättas i praktisk litteraturanalys.

Genom att i följande text både utgå från vetenskapsteoretiska begrepp såsom induktion, hypotetisk-deduktiv metod och hermeneutik och genom att ringa in några centrala uttryck inom litteraturvetenskapen såsom fiktion - intention, tolkning - strukturanalys, vill jag komma fram till en försvarbar hållning, försvarbar i förhållande till ämnets vetenskaplighet. Jag är medveten om att dessa begrepp representerar endast ett litet urval aspekter, lika medveten är jag om att det har skrivits hyllmeter om litteraturvetenskapens teorier och metoder som jag inte på något vis kommer att kunna tangera här. Men det är heller inte meningen. Utifrån det anförda citatet ska ett kunskapsområde analyseras "för vad det är".

Var och en måste ju börja från början och ta de första trevande stegen för att erövra sitt ämne, d v s man analyserar utifrån vad man tror "att det är".

Den positivistiska fåran

Litteraturvetenskap brukar traditionsenligt inordnas under de vetenskaper som använder hermeneutiken som metod. Dock har även litteraturvetenskapen under andra hälften av 1800-talet kännetecknats av en fas av starkt kritiskt och positivistiskt präglad anda, då forskare gjorde helomvändningen från tolkningens sköna konst till att i huvudsak ägna sig åt statistiska data vad gäller verk och författare, helt i Auguste Comtes anda om det empiriskt iakttagbara som den enda godtagbara utgångspunkten för kunskap. I tysk forskning förknippas den i Berlin och Straßburg mycket inflytelserike Wilhelm Scherer (1841-1886) med denna metod.^[4] Scherers förtjänst var därvidlag att peka på sambandet mellan det litterära verket och dess historiska och sociala produktionskontext.

Den positivistiska skolan förkastade subjektiv tolkning och koncentrerade sig på data som kunde samlas in med naturvetenskaplig metod. Dessa sociala och historiska fakta låg till grund för antaganden om en orsak-verkan-kedja för litteraturproduktionen. Detta ledde till en god grund för rent lexikala fakta, men kritiserades redan i början av 1900-talet. Om man nämligen trodde att man därigenom kom ifrån tolkningsproblematiken tog man förmodligen fel, för det första för att verket fortfarande måste förstås i sig och för det andra för att kopplingen mellan författarens livsdata, verkets tillkomsthistoria och verket i sig inte heller den är självklar.

Ett annat forskningsområde är läsaren själv och de sociala betingelserna för litteraturproduktion och konsumtion, litteratursociologin. Att undersöka läsarvanor har visat sig vara ytterst komplicerat, eftersom rent statistiskt påvisbara och mätbara data måste begränsas till bokutlåning eller bokinköp. De säger inget om läsoplevelsen och kan inte få tag i läsarnas förändrade läsarvanor eller tolkningsmönster. Undersökningar vad gäller kulturproduktion och kulturkonsumtion såsom kulturpolitik är naturligtvis av samhällsideologiskt eller ekonomiskt intresse och därför viktiga, men de fångar inte heller litteraturens inre väsen. Den som alltså inte vill begränsa sig till ren statistik vad gäller litteratur måste söka metoder som kan närma sig själva det litterära verket.

Är hermeneutiken en metod eller en teori?

Intresset och viljan att tolka den text man just läst fångas upp i begreppet hermeneutik. Det är dock inte lätt att ange vad hermeneutiken exakt kan prestera, då också de olika hermeneutiska skolorna lägger tonvikten på olika aspekter. Om Schleiermacher fortfarande såg textförståelse som reproduktion av den litterära produktionsprocessen och Dilthey märkte ut hermeneutiken som motpolen till det naturvetenskapliga arbetssättet har begrepp som hermeneutisk cirkel och hermeneutisk/historisk differens befasts senast med Gadammers och Jauss arbeten. Alla dessa positioner är dock enligt min mening teoretiska resonemang som inte är så lätta att knyta till någon konkret metod. Man lämnas trots den teoretiska funderingen tämligen ensam med sitt sätt att tolka. På frågan hur forskaren bedriver sin forskning i detalj kommer han förmodligen att säga att han/hon läser. Men ingen kollega, opponent eller betygsnämnd kan någonsin få detaljerad insikt i *hur* forskaren läser. Det är en subjektiv bedömning och kan i bästa fall konfirmeras genom de resultat man lägger fram på grundval av det urval man har träffat. Forskarsamhället litar så att säga på den enskilde forskarens förmåga att skala fram det för honom viktiga. Och där börjar problematiken: ska man företa en heltäckande eller exemplifierande läsning? Vare sig man gör det ena eller andra kommer man att möta problem. Jag läser, du läser, men hur läser vi? Vi kommer inte från att varje ny läsare har en annan förförståelse och kan missa väsentliga aspekter som t ex allusioner ur bibeln eller skönlitteratur.^[5] I värsta fall tunnns förståelsen av verket ut allteftersom tidsgapet mellan verk och läsare blir allt större för varje decennium som går.

Här skulle man naturligtvis också kunna föra en längre diskussion om ämnets metodik och didaktik på universitetsnivå. Där finns det två aspekter som på sätt och vis kan verka motsäga varandra: när man talar om att varje tolkning är subjektiv, hur förenar man denna insikt med ett metodiskt vetenskapligt arbetssätt? Exemplifieringar av hur ett grundligt exerpanderande går till på grundval av olika teoretiska synsätt är oerhört värdefulla för högre studienivåer. Även en analysmetod som grundar sig på retoriken är till stor nytta. Definerar man en text som en kommunikativ handling är de retoriska kategorier och kriterier som en första analysmetod utmärkta sätt att komma texten in på livet.^[6] Ämnet skulle förmodligen även må bra av ett samarbete med språkvetenskapen för att tillföra semantiska aspekter på texttolkningen. Detta samarbete har glädjande nog inletts på just vår institution med gemensamma seminarier.

Tillbaka till tolkningsaspekten: i postmoderna tider sägs det ofta vara legitimt att godta varje tolkning eftersom den ändå är subjektiv. Men man ska ha i åtanke att Feyerabend, som myntade uttrycket "anything goes" i första hand åsyftade metoden, inte nödvändigtvis resultaten, som den svenska titeln i hans centrala verk *Ned med metodologin* ger vid handen.^[7] Dessutom vänder Feyerabend sig, om jag har förstått det rätt, mot naturvetenskapens tolkningsföreträdare vad gäller giltiga och acceptabla vetenskapliga metoder. En annan sak borde det vara med resultaten. Finns det inte ändå resultat, dvs tolkningar som är antingen ointressanta eller helt enkelt felaktiga? Umberto Eco vänder sig mot den helt öppna läsningen av en text. "[...] die Wörter des Autors [bildeten] ein ziemlich sperriges Bündel handfester Indizien, die der Leser nicht einfach schweigend oder palavernd übergehen darf".^[8] Det går m a o inte att hyfsa resultaten genom att utelämnat viktiga indicier i texten. Forskarens etik måste vila på en vilja att även framställa sådant som motsäger den egna tesen. Eftersom både textproduktion och textreception är inbäddade i var sina historiska och sociala kontexter är interpretation och tolkning visserligen socialt och historiskt *variabel* men kan fortfarande inte ske helt *godtyckligt*. Det finns vissa gränser för hur vi kan gå tillväga för att våra tolkningsresultat ska betraktas som vetenskapliga. Vilka dessa gränser är ligger säkert inte endast i konfirmerandet av empiriskt fastställbara fakta utan beror i hög grad också på den rådande diskursen. Hur öppen är den postmoderna öppenheten egentligen?

Min slutsats är nu att hermeneutiken inte ger detaljerade arbetsanvisningar, i motsats till en naturvetenskaplig metod som ska föra ihop ett stort antal statistiska data eller en mätning. Hermeneutiken visar en mycket grov struktur för de banor vi tänker i när vi långsamt ringar in ett problem och hur vi överhuvudtaget kan närma oss en text och uppnå en textförståelse.

Den induktiva och hypotetiskt-deduktiva metoden

Om en forskare frågar sig vilka symboler det finns för X måste han eller hon företa en ytterst grundlig läsning. Hur grundlig bör den vara? Forskaren tror då kanske att den induktiva metoden leder till säkra resultat. För att hitta störst antal lexem kan man låta ett dataprogram leta reda på alla inom en viss ram möjliga varianter. Man inser genast att det ställer till med problem: även om en dator inte lär missa något kan den inte se ordens relevans i kontexten och den kan inte upptäcka ironi. Det kan en människa. Anta då att forskaren är mycket grundlig och upptäcker både ironi och kontextbundna eller synonyma uttryck för det han vill visa. På den här punkten ställer sig induktionsproblemet: hur många belägg måste forskaren hitta för att stödja sin hypotes? Den skotske filosofen Hume hävdade att induktion genom repetition är logiskt ohållbar - att tidigare observationer, rationellt eller logiskt inte kan ha någon som helst relevans för ej observerade händelser.^[9] Vad händer om hypotesen falsifieras av ett enda motbevis, eller om en kritiker inte anser att de framlagda bevisen duger som förklaring? Då måste man enligt min mening hålla sig till ett sorts rimlighetsantagande, vilket förmodligen är praxis i de flesta litteraturvetenskapliga sammanhang. I praktiken stannar humanister ofta vid att arbeta med empiriska generaliseringar. Är vi inte då tillbaka till samma slutsats som drogs efter förra kapitlet, nämligen att den rådande diskursen avgör vad som är ett acceptabelt resultat?

Andra ansatser, som en läsning ur ett genusperspektiv brukar vilja visa på underliggande värderingar, t ex om ett verk speglar en kvinnofientlig inställning eller ej. Forskaren kan då hitta si och så många belägg för sin tes. Man kan hitta belägg som både stödjer eller stjälpjer ett antagande. Det kan sägas motsvara den hypotetiskt-deduktiva metoden. Om texten är entydig: vad har man då sagt om verket? Har man också sagt något om verkligheten? I så fall behövs det teorier som reder ut kopplingen mellan text och verklighet. Ofta är däremot litterära verk som livet självt nämligen inkonsekventa. Då måste resonemanget föras vidare: är verket avsett till att vara motsägelsefullt och vilka slutsatser drar vi av detta?

Min slutsats är att båda dessa metoder förmodligen alltid kommer att ha sina brister, eftersom vi inte kan täcka in helheten utan att bli triviala i våra utsagor, samtidigt som en fokusering på ett enskilt fenomen i texten kan missa helhetsaspekten som ju är viktig i en skönlitterär text. Induktion och deduktion är inte tillräckliga i litteraturvetenskapliga sammanhang utan dessa metoder behöver en teori som stakar ut färdriktningen och som kan postulera vissa antaganden om texter, författare och läsare.

Intention och tolkning

Eftersom texterna i sig själva är uppbyggda som motsägelsefulla och ett induktivt eller hypotetiskt-deduktivt arbetssätt allena inte leder till tillfredsställande resultat, måste man utgå från att all litterär text trots allt kräver en tolkning eller bearbetning. Den tolkningen kommer att se olika ut beroende på läsarens förståelsehorisont. Vi kommer dessutom förmodligen aldrig fram till vad en författare egentligen menar, om det är det vi är ute efter. Författare behöver inte mena någonting. Inte ens om författaren lägger sig i debatten och säger att han/hon inte menade det eller det. Orden som finns har då inte till fullo gett uttryck åt det författaren menade och då är det ju redan försent. "Vad texten uttrycker vid varje tidpunkt bestäms av dess struktur, och möjligheten finns att ingen version av texten motsvarar författarens intention, d v s uttrycker det han avsåg att uttrycka".^[10] Verket lever ett eget liv och inbjuder då till skilda tolkningar.

Intentionsbegreppet är dock problematiskt. På grund av Jürgen Habermas stora inflytande på i princip all tyskspråkig forskning inom samhällsvetenskap och humaniora, finns den kommunikationsteoretiska modellen i botten på de flesta litteraturteoretiska resonemangen. Litteratur ses som en kommunikativ handling, varvid man utgår från att sändaren (författaren) faktiskt har en intention, något sorts budskap till mottagaren, som är en läsare. Skillnaden gentemot verbal kommunikation är naturligtvis förskjutningen i tid och rum som gör ett direkt fördjupande eller förklarande omöjligt. Därav den hermeneutiska differensen. En textförståelse kommer emellertid även i den här modellen alltid endast vara en delmängd av den avsedda intentionen.^[11] Vad kommunikationsmodellen inte ifrågasätter eller kritiskt granskar är själva intentionsbegreppet som i litteraturen kan te sig på många olika sätt. Litteratur har ju också med historisk (geistesgeschichtlich) utveckling och stilarter såsom berättartekniker att göra. Där finns ett innehåll och en form som samspelar. Som i all konst har sätten att visa och berätta genomgått en stor förändring. En författare kan idag säga sig inte vilja ha en annan intention än att experimentera med sina figurer. Då måste läsaren genomskåda det och från första början dra sina egna slutsatser. "Die Schaubühne als moralische Anstalt" så som Schiller (1784) formulerade det är överspelad. Lärandet betyder då inte som under upplysningstiden att man ska övertygas om en viss åsikt, utan att man ska kunna se saker och ting från olika perspektiv. Eller att figurers handlande är betingat av olika förutsättningar. Man kan t o m lära sig att förstå det man egentligen inte vill acceptera. Intentionsbegreppet kan sträcka sig från barockens pedagogiserande diktning, över mer eller mindre dolda budskap, inåtvända reflektioner, berättelser utan identifikationsobjekt, eller ett minimalistiskt program med brottstycken utan synbart sammanhang fram till aleatoriska experiment och total tystnad såsom i t ex Hugo v. Hofmannthals "Chandos-Krise".^[12]

Med den här (mycket rudimentära) uppräknningen blir det tydligt att även s k intentioner är

tids- och formbundna. Även att inte vilja säga någonting är ett ställningstagande som ligger inbäddat i den teoretiska kontexten som råder för tillfället. Intention kan t o m vara politisk korrekthet eller trendbetingad. Där har tolkningsaktiviteten sin uppgift i att synliggöra avsikten, hur den än må vara beskaffad till form eller innehåll.

Fiktion och tolkning

Hittills har ett faktum förbisetts, nämligen att litteratur är konst. Konsten är i viss mån autonom, d v s den undandrar sig samhälleliga normer och måsten, den behöver inte säga något om verkligheten, den kan utgöra utkast för ideala och önskade förhållanden, den kan göra uppror. Konst leker, konst är inte till någon omedelbar nytta.[\[13\]](#) Vi undersöker alltså ett fält, där människan söker sig ett fritt utrymme. Litteratur är mötesplatsen mellan fiktion och verklighet och där denna symbios blir till något annat än summan av helheten. Litteratur är samtidigt i grunden tidlös. Denna tidlöshet gör det möjligt för läsaren att återfinna sig i den, långt utöver det tidsbundna som ju också finns där.[\[14\]](#) Den del av tidsbundenheten som finns kan emellertid med hjälp av historiska forskningsmetoder skalas fram och göras synlig.

Då har vi nått fram till en kärnfråga som vi hittills inte har ställt: vad är litteratur? Vi vet att den behövs, vi anar en funktion, vi tror att den är nödvändig. Så länge inte neurofysiologin eller djuppsykologin kan ge klara svar på denna fråga är den lika meningslös som frågan vad en människa är och varför vi överhuvudtaget lever "utkastade" i denna värld.[\[15\]](#) Däremot upphör vi inte att ställa frågor och litteraturvetaren ställer sina frågor till litteraturen. I det fiktionala rummet är ett samtal om de mänskliga betingelserna möjligt, där hittar vi ett fritt spelrum för alternativa handlingssätt och åskådningar. Det är litteraturens dialogicitet. Det är för mig personligen litteraturens centrala mål och funktion. Den är enligt min mening en mycket viktig funktion, i synnerhet som vi lever i ett samhälle där vi tar oss allt mindre tid att verkligen tala med varandra om existentiella ting. På det viset kan litteratortolkningens användbarhet försvaras. Min slutsats är att tvehågsenheten vad gäller tolkning beror på detta: att det är svårt att "värdera värderingar", att vara normativ, att sätta sig in i den andres läsart och läsupplevelse. Det litteraturvetaren gör, även om han arbetar aldrig så noga med sina källangivelser eller sina analyser, är i grunden inget annat än att hålla ett samtal vid liv. Dialogen mellan tolkningarna är emellertid viktig för oss. Därför har också ett vetenskapligt sätt att närma sig litteraturens område ett berättigande. De vetenskapsområden vi sysslar med legitimeras genom samhällets (inte nödvändigtvis kortsiktiga) behov att ställa just sådana frågor till världen. Det är våra frågor om världen som gör att vi utvecklar vetenskapliga sätt att ringa in de för oss angelägna problemfälten. Den förutnämnda rådande diskursen är alltså inte bara en begränsning utan även en möjlighet.

Tolkning och strukturanalys

Det finns ett vetenskapligt angreppssätt som är mera deskriptivt, som på sätt och vis har sina rötter i positivismen och som söker litteraturens "naturformer" (Goethe). Strukturanalysen i modern tid grundar sig på den ryska formalismen. Den inbegriper retoriska och narratologiska analyser som i egentlig mening utgör metoder. Det måste sägas vara av intresse att finna strukturer som analogt med naturvetenskapens begrepp om allmänna lagar återfinns i så gott som all slags litteratur. Kritikerna menar att man då förbiser den estetiska faktorn. Det är möjligt, men det är begränsningens pris. Numera inser man att det inte är omöjligt utan t o m nödvändigt att tillföra tolkning och estetiska aspekter när väl den strukturella analysen är gjord. Den teoretiska utgångspunkten för en strukturanalys är antagandet att verket är en hantverksprodukt. En författare måste oavsett sina eventuella intentioner bygga upp berättelsen efter vissa överväganden. Han lägger ner möda på att få - eller inte få - sammanhang, spänning, introduktion och avslutning etc. Detta synsätt riktar sig till att börja med mer på formen än på innehållet. Men: om man synliggör en struktur kan styrningen påvisas. Det blir tydligt var tyngdpunkterna ligger, hur fälten för det ena eller andra fördelar sig, vilka berättartekniska knep författaren använder

för att rikta uppmärksamheten åt det ena eller andra hållet. Därmed kan en strukturanalys tjäna som precisering och prövning av läsarten eller den preliminära textförståelsen, som ju alltid föregår varje aktiv metodisk analys. Med den här analysmetoden håller forskaren (förhoppningsvis) huvudet kallt och tittar först på verket enligt de principer som det har gestaltats utifrån. Detta kräver naturligtvis en oerhört noggrann exerpning på mikro - och makronivå, d v s en verklig närläsning kombinerad med ett grepp om helheten.[\[16\]](#) Även här kommer det dock att handla om ett visst subjektivt urval av strukturkriterier. Litteraturvetaren som befattar sig med textens mikronivå måste i sitt arbete inbegripa teorier om språk och lingvistik och kommer att finna att språkets väv är oändligt komplicerad och mångskiftande. Helhetsbilden kommer dock så småningom att utgöra en sorts modell, en bild av verket utifrån vilken man kan dra ytterligare slutsatser t o m kanske om författarens intention, må den vara riktad till formen eller innehållet.

Slutfunderingar

Varje forskare måste fråga sig själv om målet med sitt arbete, varför han/hon väljer ett visst verk, en viss metod och om detta är en metod.[\[17\]](#) Forskaren måste också ha en teoretisk grund att stå på. Enligt min mening är hermeneutiken inte endast en metod, snarare en teori om hur vårt kunskapssökande går till i stora drag, men den säger ännu inget om hur man exakt går till väga för att söka kunskap och hur fällor och felslut kan undvikas. Det är också lätt att förbise viktiga detaljer i ett ofta alltför omfattande korpus. Där har litteraturämnet mer att göra i att utveckla sina metoder. Forskaren måste emellertid för sig själv besvara frågan med vilket arbetssätt han/hon tror sig finna de mest tillfredsställande svaren. Svar som täcker så mycket som möjligt av det han/hon vill visa och som intresserar just honom/henne. Förmodligen kommer det också att visa sig att det inte är så lätt att använda en enda teori/metod uteslutande och konsekvent, utan att man i praktiken jobbar från flera håll samtidigt. Litteraturvetenskapen måste, liksom samhällsvetenskapen leva med "divergerande ansatser under ett och samma tak", eftersom "samhället inte låter sig inordnas under en allmän teoriapparat på samma sätt som objektiverade naturprocesser".[\[18\]](#)

Hur kan man då försvara att denna disciplin faktiskt är en vetenskap? Jag skulle vilja göra en urskiljning: även om en litteraturvetare inte i lika hög grad använder sig av empiri, statistik, logik eller axiomatiska system, så vilar litteraturvetarens arbete och metod på grundlighet och teoretisk medvetenhet. En litteraturvetare gör mer än att tycka till lite eller att fritt spekulera kring en text som en vanlig läsare eller t o m en tidningsrecensent i viss mån kan tillåta sig att göra. Kraven på litteraturvetenskapen är de påvisbara citaten ur texten och ett hållbart resonemang under hänsynstagande till den historiska och teoretiska kontexten. Varje betydelsefull textdetalj måste därvidlag redovisas. Likafullt är det ett vetenskapligt ansvar att peka ut det motsägelsefulla. Subjektivitet och s k vetenskaplighet är i denna bemärkelse inga motsatser. En något skrämmande insikt kan naturligtvis vara allas vår bundenhet till den rådande diskursen. Men ändå legitimeras varje vetenskapsområde av samhällets behov. Så länge samhället, alltså vi, har behov att reflektera om sig själv i litteraturen, fyller litteraturvetenskap en viktig funktion.

De olika forskningsområdena bidrar sammantaget till större förståelse för litteraturen och dess villkor. Forskning inom litteraturvetenskapen ökar vår kunskap om världen, människans existensbetingelser och denna konstforms form och funktion. Eftersom litteraturvetenskapen oavslutligen ifrågasätter sina mål och metoder måste den även sett ur denna aspekt betraktas som vetenskap.[\[19\]](#) Förmodligen kommer litteraturvetarens forskningsresultat att bli av större intresse för andra än för honom/henne själv, eftersom litteraturvetenskap i så hög grad är dialogisk. Resultatet kommer att anammas eller kritiseras av flera efterföljande generationer forskare. Det är ämnets hermeneutik. Litteraturvetaren lägger in sitt bidrag i samtalet om verket. Detta samtal pågår ständigt och kommer inte att sluta så länge den kommunikativa människan finns.

- [1] Om Kuhns begrepp "paradigm" se Alan F. Chalmers, *Vad är vetenskap egentligen? Om väsen och status hos vetenskapen och dess metoder*, Nora 1995, s 105-116.
- [2] Chalmers, s 179.
- [3] Staffan Bergsten (red), *Litteraturvetenskap. En inledning*, Lund 1998.
- [4] Se vidare: Dieter Gutzen, Norbert Oellers & Jürgen H. Petersen, *Einführung in die neuere deutsche Literaturwissenschaft: ein Arbeitsbuch*, Berlin 1989, s 143 f.
- [5] Om Gadamers Heideggerkritik: "Vi måste acceptera att vi aldrig kan frigöra oss från vår förståelsehorisont". Dagfinn Føllesdal, Lars Walløe & Jon Elster, *Argumentationsteori, språk och vetenskapsfilosofi.*, Stockholm 1993, s 148.
- [6] Jürgen Habermas, *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*, Göteborg 1988.
- [7] Paul K. Feyerabend, *Ned med metodologin! Skiss till en anarkistisk kunskapsteori*, Lund 1977.
- [8] Umberto Eco, *Zwischen Autor und Text*, München 1996, s 30.
- [9] Ang. Poppers interpretation av Humes induktionsproblem se Føllesdal, Walløe & Elster, s 84.
- [10] Føllesdal, Walløe & Elster, s 126.
- [11] Om kommunikationsmodeller se: Jürgen Schutte, *Einführung in die Literaturinterpretation*, Stuttgart 1997, s 22f.
- [12] Hugo von Hofmansthal, *Brief des Lord Chandos*, 1902.
- [13] "Es liegt im Wesen der Kunst, elitär zu sein". Gutzen, Oellers & Petersen, s 230.
- [14] "[...] die Zeitlosigkeit [zeigt sich] schon daran, daß ein fiktional erzähltes Geschehen heute genauso "gilt" wie morgen und in fünf oder fünfzig Jahren, - nämlich immer dann, wenn der Leser die Erzählung liest". Jürgen Petersen, *Erzählssysteme. Eine Poetik epischer Texte*. Stuttgart 1993, s 22.
- [15] "Vi är "kastade" in i världen, hävdar Heidegger. [...] Det är en grundläggande banalitet som metafysisk spekulation länge förbisett. Världen, som vi kastas in i utan personligt val eller föregående kunskap ... var där före oss och kommer att vara kvar efter oss". Om Heideggers "Geworfenheits-begrepp", se Georg Steiner, *Martin Heidegger - en introduktion*. Göteborg 1994, s 100.
- [16] "New Criticism von J.E. Spingarn 1910 geprägte Bezeichnung für [...] rein formalästhetische wertende Form der Literaturwissenschaft in den USA und z.T. England bes. 1930-1960, die in erster Linie werkimmanent von der Autonomie des lit. Kunstwerks als organ.-ästhetischer Einheit ausgeht, durch "close-reading" Form und Stilfragen, Rhythmus und Bild untersucht [...]". Om begreppet "close reading" se Gero von Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart 1989, s 622.
- [17] "Methodisch vorgehen heißt, die Ausgangsbedingungen der eigenen Arbeit kennen, ein Erkenntnis- bzw. Handlungsziel definieren und die Prinzipien und Verfahren formulieren, nach denen auf dem projektierten Weg zum Ziel vorgegangen werden soll". Schutte, s 13.
- [18] Jürgen Habermas: *Samhällsvetenskapernas logik*. Göteborg 1988.
- [19] "A theory or discipline which purports to be scientific is pseudoscientific if and only if: 1 it has been less progressive than alternative theories over along period of time, and faces many unsolved problems; but 2 the community of practioners makes little attempt to develop the theory towards solutions of the problems, shows no concern for attempts to evaluate the theory in relation to others, and is selective in considering confirmations and disconfirmations". Paul R. Thagard, "Why Astrology Is a Pseudoscience". Martin Curd & J.A.Cover (red), *Philosophy of Science, The Central Issues*. New York, London 1998, s 27 - 38. Citatet från s 32.

Senaste nytt i institutionens skriftserier

Skriftserien **Scripta Minora** startade 1989 och innehåller uppsatser och rapporter författade av studenter och lärare vid institutionen. En förteckning över samtliga nummer finns på adressen <http://www.vxu.se/hum/publ/scriptaminora/>. Numera är serien reserverad för C- och D-uppsatser av hög kvalitet. Uppsatser och rapporter författade av forskare och lärare publiceras i **Rapporter från Växjö universitet, Humaniora**.

För **abonnemang** på Rapporter kontakta [redaktören](#) eller [Magnus Nilsson](#). För abonnemang på Scripta Minora kontakta [Anders Tröjer](#). Abonnenter erhåller **20% rabatt**. För **lösnummer** kontakta [Anders Tröjer](#).

Rapporter från Växjö universitet, Humaniora. Nr 6 2000.
Spader Dame. Texter till minne av Anne Marie Wieselgren. ISBN 91-7636-247-7.

Anne Marie Wieselgren var lärare i Nordiska språk vid f.d. Högskolan i Växjö. Hon avled 1998. Spader Dame är skriven till hennes minne. Boken innehåller 21 texter som alla har anknytning till hennes yrke och intressesfär: syntaktiska problem, översättnings- och interferensproblem mellan svenska och andra språk. Här diskuteras språket i gymnasisters uppsatser och hur chefer och deras medarbetare samspelar i utvecklingssamtal. En text tar itu med korsordsspråkets klurigheter, andra fördjupar sig i författare såsom Simone de Beauvoir, Sigrid Undset, Vilhelm Moberg. Vidare ges en exposé över Mariabilder i svensk lyrik och vampyrernas roll i den västliga civilisationen. Mat är ämnet för tre artiklar. Var Bellman verkligen en matpoet? Hur såg Mannerheims matpreferenser ut? Vad har vi ätit i kristider? Ett bidrag dryftar det litterära värdet av linear B, ett grekiskt skriftfynd. De fem minnesteckningarna i slutet av Spader Dame belyser Anne Marie Wieselgrens personlighet ur skiftande synvinklar.

Det är vår förhoppning att läsningen i denna bok ska bereda nöje, ge kunskap och - för dem som kände Anne Marie Wieselgren - väcka minnen.

Snart utkommer i Rapportserien:
Peter Danielsson: Från gård till slagfält.

Från gård till slagfält riktar sitt fokus mot det äldre militära indelningsverket, dvs föregångaren till Karl XI:s mer välkända militära resurs- och underhållssystem. Fil.lic. Peter Danielsson skapar här en bild av hur detta äldre indelningsverk fungerade från 1640-talet och fram till den tidsperiod då det omformades drygt fyrtio år senare. Tidigare forskning har i regel avfärdat detta äldre system som en ofullgången föregångare till det senare, oftast utan att kunna bygga på några djupare undersökningar av hur systemet faktiskt fungerade. *Från gård till slagfält* försöker i någon mån råda bot på denna brist och dessutom avliva en del myter. Med hjälp av en djupundersökning av förhållandena i Aspelands härad i Kalmar län ställer författaren en rad generella och samtidigt konkreta frågor, bland annat beträffande hur väl upphovsmännens intentioner uppfylldes i praktiken, hur systemets normativa strukturer var utformade och huruvida det fanns någon kontinuitet från det äldre militära indelningsverket till det yngre.

Landen kring sjöarna

En historia om Kronobergs län i mångtusenårigt perspektiv

Tanken på att skriva ett historieverk om Kronobergs län hade visserligen funnits under en längre tid, men det var genom ett initiativ av Kronobergs läns humanistiska forskningsråd och dess ordförande professor Hans Wieslander vid ett sammanträde den 30 januari 1996 som tanken blev till verklighet. Kronobergs läns hembygdsförbund visade tidigt intresse för projektet, och det kändes närmast självklart att denna länshistorik skulle utkomma lagom till millennieskiftet som Kronobergsboken 1999-2000. I april 1996 var huvudlinjerna klara för planerna att ge ut ett bokverk om Kronobergs läns historia. En redaktionskommitté tillsattes med Hans Wieslander (ordförande), Lennart Johansson, Lars Thor, Signe Uleskog, Peter Aronsson, Lars-Olof Larsson och Kjell Gustafsson samt Christer Knutsson, adjungerad sekreterare. Till vetenskaplig redaktör utsågs Lennart Johansson och Lars Thor fick ansvar för arbetet som administrativ redaktör.

Hembygdsförbundet och forskningsrådet blev bokens huvudmän, men arbetet med länshistoriken utvecklades till ett omfattande forskningsprojekt, i vilket flertalet av länets kulturinstitutioner tagit del. Mycket av forskningen har bedrivits och finansierats av Institutionen för humaniora vid Växjö universitet, Smålands museum, Svenska emigrantinstitutet och Kronobergsarkivet. I samarbete med Högre seminariet i historia vid Växjö universitet anordnades seminarier där huvuddelen av texterna presenterades och diskuterades. Detta bok- och forskningsprojekt är utan tvekan det hittills största humanistiska projektet i Kronobergs län.

Även länets näringsliv har aktivt tagit del i projektet och givit ett värdefullt ekonomiskt stöd. Våra generösa huvudsponsorer har varit Länsförsäkring Kronoberg, Första Sparbankens stiftelse för vetenskaplig forskning, Södra och KLIPPAN AB - Lessebo Bruk.

Tillsammans var vi eniga om att historiken skulle skrivas populärvetenskapligt och ha en tydlig kulturhistorisk inriktning med ett rikt illustrationsmaterial. För att i största möjliga mån utnyttja den kompetens och den stora förtrogenhet med den historiska utvecklingen i Kronobergs län, som ett flertal forskare vid bl.a. universitetet besitter, beslutades att boken skulle bestå av två delar. Den första skulle utgöras av en översikt över länets historia från arkeologisk tid fram till millennieskiftet 2000, medan den andra delen skulle innehålla fördjupningar kring länets moderna historia. Därmed behandlas 1800- och 1900-talets historia mer översiktligt i den första delen och kompletteras med fördjupningarna i den andra delen. Denna uppläggning med både översikter och fördjupningar skall på ett lättillgängligt och pedagogiskt sätt ge läsaren flera intressanta länkar i Kronobergs läns historia.

Landen kring sjöarna är ett verk där pågående kvalificerad forskning inom olika discipliner redovisas. Bland de 21 författarna kan nämnas professorerna Lars-Olof Larsson, Peter Aronsson, Ulf Beijbom och Hans Wieslander. Många av författarna är knutna till Institutionen för humaniora vid Växjö universitet. Förutom Peter Aronsson har följande författare medverkat: historikerna Malin Lennartsson, Lennart Johansson, Roddy Nilsson, Håkan Nordmark och Per-Olof Andersson och litteraturvetaren Ingrid Nettervik.

För flertalet av de medverkande författarna innebär engagemanget också betydande insatser i grundforskning. Det är första gången som en samlad och djupgående analys görs av länets historia. *Landen kring sjöarna* blir därmed en rik källa att ösa ur för alla som är intresserade av sin småländska, kronobergska hembygd och dess historia. Tanken är också att boken skall fungera som lärobok i historia, och den finns redan nu inlagd på ett par av kurserna i historia. *Landen kring sjöarna* lämpar sig också utmärkt som empirisk bas och

utgångspunkt för komparativa studier av lokal- och regionalhistoriska skeenden.

I boken finns också en omfattande käll- och litteraturförteckning, korta redovisningar av det aktuella forskningsläget samt ort- och personregister; allt för att underlätta fortsatta studier i något ämne eller inom något problemområde.

Att skriva ett historieverk över utvecklingen i Kronobergs län från historiens gryning till millennieskiftet 2000 ställer skribenterna inför många besvärliga prioriteringar. Även om det är ett omfattande bokverk, så finns det naturligtvis mycket som vi inte haft möjlighet att beröra. Det är därför ofrånkomligt att det får en explorativ, kartläggande karaktär. Synteser och delstudier blir ett andra steg i den regionalhistoriska forskningen, som länge har varit en framträdande och framgångsrik profil vid Växjö universitet.

Kronobergs län är en administrativ skapelse från 1630-talet och i ett längre historiskt perspektiv blir det därför mer relevant att ha folklandet Varend och om Sunnerbo, det sydligaste häradet i folklandet Finnveden, som den geografiska ramen. I arkeologisk tid fanns inte dessa väldefinierade gränser, och det område som undersöks blir snarast synonymt med södra Smålands inland.

Landen kring sjöarna är ett utmärkt exempel på ett fruktbart regionalt samarbete mellan universitetet, länets kulturinstitutioner, organisationer samt näringslivet, och visar på universitetets regionala betydelse.

Lennart Johansson

docent i historia och vetenskaplig redaktör för *Landen mellan sjöarna*

Landen kring sjöarna kan beställas på Kronobergsarkivet, Västra Esplanaden 9 A, 352 31 Växjö, tfn 0470 - 137 70.

[\[Detta nummers förstasida\]](#) [\[Om HumaNetten\]](#) [\[Institutionen för humaniora\]](#)

Recension av *Landen kring sjöarna. En historia om Kronobergs län i mångtusenårigt perspektiv*. Redaktör Lennart Johansson, Kronobergsboken 1999-2000, I Varend och Sunnerbo 1999:5

Av Jan Samuelson, universitetslektor i historia vid Mitthögskolan

Kronobergs län är en sen företeelse. För nutidens människor med sin begränsade tidshorisont kanske detta är ett märkligt påstående, men i det stora tidsperspektivet är det inte lång tid från det första länets framväxt på 1630-talet fram till nutiden. När det nu ges ut en historia om "Kronobergs län i ett mångtusenårigt perspektiv", som det heter i undertiteln, har man därför valt att kalla boken *Landen kring sjöarna*.

Verket har tillkommit på initiativ av Kronobergs läns humanistiska forskningsråd, och ges ut i hembygdsförbundets regi som årsboken "Kronobergsboken" för åren 1999-2000. Vetenskaplig redaktör för verket är Lennart Johansson, och han skall ha all heder för sitt arbete. Han har lyckats knyta upp ett stort antal kunniga medarbetare med Växjö universitet som centrum. Både i denna krets och i *Landen kring sjöarna* har professor Lars-Olof Larsson haft en nyckelroll.

Resultatet har blivit en omfattande bok på drygt 500 sidor, och detta är en bok som är avsedd att läsas och inte bara att bläddra i. Boken är illustrerad med flera väl valda bilder, men det är texten som dominerar på sidorna. Detta är glädjande i en tid då man annars ofta inte tycks lita på läsförmågan och läsarnas intresse, utan måste ha mer än hälften av sidorna täckta med bilder. Stommen i boken utgörs av en 200-sidig historik över länets historia av professor

Lars-Olof Larsson, och av 50 sidor om förhistorisk tid författade av Martin Hansson, verksam vid Smålands museum. Dessa artiklar har sedan kompletterats med kortare eller något längre fördjupningar av ytterligare 19 författare, varav ej alla omnämns nedan. Med nödvändighet blir presentationen mycket kortfattad, och därför rekommenderar jag alla att gå vidare till boken. Den är mycket läsvärd!

Arkeologen Martin Hansson låter oss följa områdets historia från istiden och framåt. Klokt nog begränsar han sig inte till länet. En sådan avgränsning skulle särskilt för denna tid förefalla konstlad. Efter hand tränger jordbruk och boskapsskötsel in, och vi börjar i spridningen av fornlämningar se en uppdelning av bebodda områden, som motsvarar de folkland vi senare stöter på i det historiska materialet. Dessa möter oss också i runinskrifter från området.

Tack vare att ortnamnen i viss mån kan tidsbestämmas kan de också användas som en indikator på bebyggelsens utbredning vid olika tidpunkter. Staffan Fridell visar i en kort artikel namnskicket i olika bebyggelseskikt, där inte minst den vikingatida och tidigmedeltida bebyggelseexpansionen har kommit att prägla bilden av det typiskt småländska ortnamnet, med ändelser som *-hult*, *-måla*, *-ryd*, *-boda* och *-skruv*.

Den stora del av boken som Lars-Olof Larsson har skrivit vilar på en solid grund av mångåriga forskningar i Smålands och Sveriges historia. Larsson disputerade redan 1964 på en doktorsavhandling om det medeltida Varend och har sedan dess givit ut ett stort antal verk, bl.a. i småländsk historia. Här berörs de olika folkland som av omgivningen benämndes Småland, bebyggelseexpansionen under äldre medeltid och hur denna efter 1350 slog över i en minskning av bebyggelsen. Vi får följa framväxten av en självmedveten lokalbefolkning, som i konfrontation mot en framväxande statsmakt på 1500-talet kulminerade i Dackeupproret. Med stormaktstiden kom länsreformerna och

statsmaktens hand kändes allt tydligare, både ideologiskt i en stark luthersk ortodoxi, och materiellt i ökade skatter, utskrivningar, och så småningom i indelningsverket och det ständiga knektehållet.

Under 1700-talet började en kraftig befolkningstillväxt, särskilt bland de lägre skikten. Larsson betonar vilken betydelse som skogen hade för smålänningen. Här fördes boskapen på bete, och här fick man ved, tjära och kol, avsedda för brukens behov. Trots tidigare järnbruk, pappersbruk och glasbruk hade emellertid Kronobergs län en i förhållande till riket i stort försenad industrialisering, men industrisamhället har också hängt kvar kraftigare i området. En orsak till den sena industrialiseringen menar Josef Rydén vara att Wahlqvists klädesfabrik i Växjö brann ner år 1874 och att tändsticksfabriken brann 1922, båda utan att uppföras på nytt. På flera håll har städerna gått i täten för industrialiseringen men Växjö tog med detta inte någon ledarroll. Detta tycker jag dock är en tunn förklaring. Varför byggdes inte industrierna upp på nytt? Vilka faktorer låg bakom att man tydligen hellre expanderade på andra håll? Båda industrierna existerade dessutom i staden under en längre tid utan att det fick effekter.

En bidragande förklaring till den sena industrialiseringen är säkert, som många författare påtalar, det konservativa klimatet i länet, särskilt i området kring Åsnen. Området var starkt gammalkyrkligt, vilket markeras i en stark aversion mot lekmanpredikanter, konservativa värderingar och skepsis till olika typer av föreningsbildningar. Dessa saker behandlas, förutom av Larsson, huvudsakligen i tre spännande kapitel av Peter Aronsson, Lennart Johansson och Göran Åberg. Peter Aronsson skildrar speciellt det lokala självstyret i socknarna, och framväxten av våra moderna kommuner. 1900-talets kommunalreformer fick stor betydelse för det lokala politiska livet runt om i landet. Kommunerna har blivit större men samtidigt har avståndet till politikerna blivit allt större. Detta har medfört en demokratisk förlust som författaren ser mycket allvarligt på.

Den snabba befolkningstillväxten och de bristande möjligheterna till försörjning på hemmaplan, gjorde att man tidigt började söka sig arbeten på annat håll. Allt sedan Vilhelm Moberg kom med sin utvandrarserie har människors bild av utvandringen präglats av denna tidiga Amerikautvandring. Lars-Olof Larsson visar dock att arbetsvandringarna och flyttningarna till Danmark och Tyskland, liksom den inrikes omflyttningen, har varit av minst lika stor omfattning. Utflyttningarna var så stora att länets befolkning rentav minskade under många år. Ulf Beijbom vidareutvecklar detta tema, men koncentrerar sig i huvudsak på den flyttning som ägde rum till Amerika. Allt detta är mycket intressant, men jag är tveksam till den tendens som finns i kapitlet, och i annan litteratur om emigrationen överhuvudtaget, nämligen den att i så hög grad lyfta fram dem som nådde stor framgång i det nya landet. Curtis Carlson och Ragnar Benson är väl trots allt inte representativa för det stora flertalet utvandrare? Är detta myten om "the American dream" överförd på svensk historieskrivning? Under efterkrigstiden har Sverige alltmer förvandlats till ett invandrarland, och detta har också satt sin prägel på länet, framför allt på industriområdena och i Växjö.

I avsnitten om kulturen får vi en översikt av Stig Tornehed och Ingrid Nettervik. En sådan beskrivning blir lätt till en lista över hur många kända personer som kommer just från detta område, och helt har väl inte författarna lyckats undvika detta. Men trots allt finns det många författare som verkligen har anknytning till området, världsberömdheter som Carl von Linné och Pär Lagerkvist, rikskändisen Vilhelm Moberg, och andra välkända författare som Samuel Ödman, Folke Fridell och Gunnar Adolfsson, för att bara nämna några. Kanske känns avgränsningen till länet extra konstig i detta avsnitt, där Peter Nilsson, från Möcklehult precis norr om länsgränsen, inte har kunnat tas med.

Håkan Nordmarks kapitel behandlar historieskrivning om Småland, de gamla folklanden och mindre områden, däremot inte om länet. Denna behandling beror, enligt Nordmark, helt enkelt på att sådan historieskrivning inte har ägt rum och visar ganska tydligt att länen är ett överhetsprojekt, som har haft stora svårigheter att förankras bland befolkningen. Därmed knyter han an till en fråga som berörs på många håll i boken, tydligast i de

avslutande kapitlet. Etnologen Ingrid Nordström betonar att människor formar sina identiteter i den vardagliga verkligheten. Begreppet *Glasriket* är ett exempel på en region som skapats för att kunna sälja området utåt, och som nu börjar få förankring hos medborgarna själva. Blir man kanske smålänning först när man lämnar landskapet? frågar Nordmark. Han tar därmed upp ett tema som bland annat norsk forskning har berört. Det visar sig där att hembygdsrörelsen på många håll först växte sig stark i emigrantkretsar, som långt från hembygden plötsligt såg det som tidigare varit självklart.

Identiteterna är i ständig förändring, vilket också framgår av Peter Aronssons och Lennart Johanssons avslutande reflexioner. Vilka identiteter kommer det att finnas i framtiden, och vilken roll kommer länet att spela då? Att länsidentiteten är ganska svag är ett tema som genomsyrar stora delar av verket, och att det i stället är Sunnerbo och det gamla folklandet Varend som står för en mer genuin identitet. En snabb miniundersökning av telefonkatalogens rosa sidor bekräftar delvis detta. Flera företag har valt att uppkalla sina företag efter dessa områden, ungefär lika många i varje område, vilket med tanke på den betydligt mindre befolkningen skulle kunna tyda på att Sunnerbobegreppet är mer välförankrat bland invånarna. Men både länet och landskapet har ett stort antal representanter, vilket antyder att även dessa begrepp har fått förankring. Glasriket, däremot, har ännu så länge bara fått en representant - en golfklubb.

Detta leder fram till min avslutande fundering. Vad är i själva verket syftet med att ge ut detta verk? Är det en sista vetenskaplig summering av ett projekt som inte helt ledde till framgång, nämligen att implantera länet som identitet hos medborgarna, eller skall det också ses som ett försök att lyfta fram länet som möjlig identitetsmarkör i en tid av stark förändring?

© [Jan Samuelson](#)

Arkeologer och skriftliga källor

Recension av Lotte Hedeager, *Skuggor ur en annan verklighet: Fornnordiska myter*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1997. 159 sid. ISBN 91-46-17346-3. Översättning från danskan av Gunnar Rydström. Originallets titel: *Skygger af en anden virkelighed*.

Av Karl G. Johansson, FD i nordiska språk

Under de senaste årtiondena har intresset för tvärvetenskapliga projekt ökat inom humaniora. Ofta är det väl mer fråga om samarbete mellan forskare från olika discipliner snarare än reell tvärvetenskaplig forskning; historiker, filologer och arkeologer tillför historiska, filologiska respektive arkeologiska synpunkter på det undersökta materialet, medan den tvärvetenskapliga syntesen låter vänta på sig.

Inom den arkeologiska forskningen har det vidare blivit ett nyväckt intresse för det skrivna materialet. Arkeologer som sysslar med lämningar från historisk tid, där det alltså föreligger skrivna källor, söker vägar att använda dessa i sin analys av det arkeologiska materialet. Detta försök leder inte sällan till sura reaktioner från filologer och historiker som hävdar att arkeologerna skall ägna sig åt det som de är utbildade till, att analysera det arkeologiska materialet. Resultatet av arkeologers arbete med skrivet material avskräcker, hävdar vissa.

En tredje trend inom humanistisk forskning under senare år är att forskare ägnar sig åt att förmedla sin forskning i populärvetenskaplig form. Kraven på popularisering har också skärpts från statsmakterna, i form av det som kallas "den tredje uppgiften", och från en allmänhet som dyker upp i stora skaror när universiteten arrangerar "humanistdagar" och "vetenskapsfestivaler". Men vad innebär det att förmedla vetenskap populärt och vilka förutsättningar finns det för en lyckad förmedling?

När arkeologen Lotte Hedeager presenterar en diskussion av fornnordiska myter, dels ur ett arkeologiskt perspektiv, dels med utgångspunkt i material som filologer, historiker och religionsforskare ser som sitt källmaterial, öppnar detta givetvis för kritik. Men Hedeagers bok kan även ge en utgångspunkt för diskussion av metodiska och teoretiska problem vid tvärvetenskapligt arbete. Vilka krav måste ställas när en forskare utbildad inom arkeologisk tradition vill sätta sig in i och arbeta med material som traditionellt används av andra discipliner? Och om dessa krav accepteras, blir resultatet då annorlunda än när materialet diskuteras av disciplinens vanliga företrädare?

I sitt förord förklarar Hedeager att boken är resultatet av ett fem år långt forskningsprojekt som ingått i ett europeiskt tvärvetenskapligt projekt under European Science Foundation, "The Transformation of the Roman World" (7). Hon tackar deltagarna i projektet för "det stora vetande och den kompetens som detta nätverk av europeiska medeltidshistoriker besitter" (7). Det framgår emellertid här att Hedeager betraktar sin bok som ett populärvetenskapligt arbete. I den löpande texten finns därför få hänvisningar till de vetenskapliga föregångare som hon bygger sin framställning på, och de hänvisningar som avslutar boken till vidare läsning i de områden som behandlas är knappast varken uttömmande eller acceptabla för vetenskaplig standard. I ett avslutande kapitel benämnt "Kommentar och litteratur" diskuterar Hedeager detta faktum och konstaterar att "[d]et är vanskligt att välja ut enstaka böcker eller artiklar ur de stora mängder som bildar underlag för denna bok; ingen täcker in mer än en liten del av ämnet". Hedeager påpekar dessutom här, att en del av den forskning som presenteras populärvetenskapligt i boken är under

utgivning i andra sammanhang där den vetenskapliga referensapparaten kommer att finnas tillgänglig (154). Detta måste man givetvis ta hänsyn till när bokens resultat och framställning diskuteras.

Det skall redan inledningsvis slås fast att samma problem som gäller för tvärvetenskaplig forskning och den populärvetenskapliga förmedlingen av denna också gäller för den som skall recensera ett verk som gör anspråk på att bygga på tvärvetenskapliga studier presenterade i populärvetenskaplig form. Recensenten har förhoppningsvis sin disciplins tradition klar för sig och kan bedöma författarens arbete inom denna disciplin, men så snart författaren lämnar de för recensenten hemtama markerna måste han eller hon lita på författaren. Om det välkända materialet får en dålig behandling infinner sig emellertid snart tvivlet på författarens förmåga även på andra områden. När det gäller populärvetenskaplig förmedling blir givetvis den vetenskapligt skolade recensenten besviken om det saknas goda referenser för data som presenteras från den egna disciplinen och om den egna forskningstraditionens rön misshandlas. Dessa reservationer gäller i hög grad i föreliggande recension.

Boken inleds med en slags programförklaring från författaren där det konstateras att det arkeologiska materialet och de skriftliga källorna visserligen är mycket olika till karaktären, men att de trots allt kan komplettera varandra vid studiet av det tidigmedeltida samhället och dess ideologi. Redan här infinner sig det första tvivlet för den filologiskt skolade recensenten. Hedeager hänvisar till de källor till fornnordisk mytologi hon har använt och ger en svepande datering av dessa som "nedskrivna någon gång mellan åren 1000 och 1200" (11). Men de källor som hon refererar till är i samtliga fall nedskrivna tidigast mot slutet av 1100-talet och i de flesta fall ett gott stycke in på 1200-talet. Snorri Sturlusons verk kan t.ex. utan någon tvekan dateras till 1220-40 liksom Saxos Gesta Danorum kan dateras till de första decennierna av 1200-talet. Inget av de återopade nordiska verken har skrivits ned före 1150. Det kan kanske betraktas som gnälligt att påpeka en sådan här slarvighet i beskrivningen av materialet, men med tanke på att missionen och uppbyggnaden av de kyrkliga institutionerna knappt hade mer än påbörjats på 1000-talet, medan Snorri och Saxo mer än ett sekel senare levde i ett väletablerat europeiskt och kristet sammanhang - Saxo med en kyrklig utbildning; Snorri troligtvis med en utbildning inom den kristna skoltraditionen - är det viktigt för vår förståelse av materialets funktion och värde för beskrivningen av den fornnordiska, förkristna mytologin att vi är exakta i vår behandling av materialet.

När Hedeager så går över till att diskutera källkritik och omöjligheten att leva upp till den historiska källkritikens krav blir detta än mer påtagligt. När de medeltida texterna inte kan användas som skriftliga källor kan de i stället betraktas som fornlämningar, hävdar Hedeager. Dessa kan så avtvingas information genom att vi betraktar dem som "källor med ett annat verklighetsunderlag och andra sanningskriterier än våra, nämligen sina egna" (13). Men hur skall vi kunna avgöra vilka dessa sanningskriterier är om vi inte vet något om dem som skrev och i vilket syfte de skrev? Med en slarvig hållning riskerar ett sådant projekt att hamna i en cirkel av önsketänkande och gissningar från författaren.

I det följande kapitlet behandlar Hedeager de europeiska folkvandringarna, och här känns det som om hon befinner sig på säker mark. I sina litteraturförslag har hon ju hänvisat till två översiktsverk författade av henne själv om denna period, så den på området mindre bevandrade recensenten måste här lita på hennes sakkunskap.

De germanska folkens sociala system och krigarelitens maktanspråk under folkvandringstid behandlas i kapitlet "Heliga historier". Hedeager framför här teorier om en förändring i maktstrukturerna i det germanska samhället, där krigarelitens bröt med det traditionella stamsamhället. I det nya, elitistiska samhället spelade gåvan enligt Hedeager en viktig roll i maktspillet, men hade även en symbolisk eller mytologisk funktion för sammanhållningen av samhället. Hon argumenterar för studier av denna funktion.

Genom att rikta uppmärksamheten mot kosmologin som en avgörande kulturell

resurs är det möjligt att utforska de kulturella konstruktioner, som förbinder ideologin med framställning och användning av materiella föremål. (30f.)

De resonemang som förs i detta kapitel hämtar i hög grad stöd i den medeltida isländska och skandinaviska litteraturen. Uppgifter från Saxos Danmarkskrönika och Snorri Sturlusons verk anses återge "sånger och härkomstmyter, historiska berättelser och traditioner, som redan tidigare existerade som en kollektiv muntlig kunskap av betydande ålder" (33. Här får vi dessutom veta att:

Det finns ingenting som stöder påståendet att de tidigare historieskrivarna endast återberättade tillfälliga och oväsentliga gudamyter och hjältesagor, som de antingen själva hade hört, kanske t.o.m. hittat på eller skrivit av från andra. Skaldediktningen betraktades som gudarnas språk. Den forna hedniska tiden var allt annat än tillfällighetslitteratur, den var folkets och kungens gudomliga historia. (33f.)

Även om vi kan enas om det första påståendet om tillfälliga och oväsentliga gudamyter och hjältesagor blir det svårare att acceptera fortsättningen. Här framläggs inga argument utan det framsagda betraktas i princip som fakta som inte behöver styrkas.

I sitt fortsatta resonemang visar Hedeager att det material hon bygger på i princip utgör en del i en gemensam trend i hela den västerländska traditionen att skapa myter om den egna kungamaktens långa och ärorika historia. Hon gör inga som helst försök att analysera de texter hon använder sig av för att utröna vad som ingår i den gemensamma (och alltså kristna) traditionen och vad som faktiskt är förkristen myt. För att visa det betecknande för Hedeagers förhållningssätt räcker det att citera de sista meningarna i kapitlet om heliga historier.

Det är med utgångspunkt i dessa betraktelser som jag i det följande tolkar de tidigaste folkslagshistorierna som betydelsebärande och meningsfulla i förhållande till denna specifika kontext. Det betyder inte att jag uppfattar dem som objektiva historiska vittnesbörd om händelser i det förgångna, utan att begrepp som "sant" och "falskt" är meningslösa att diskutera här. Det helt avgörande måste vara den speciella roll som dessa historier har spelat – nämligen att de i varje enskilt fall har uppfattats och återgivits som verkligheten. För att bekräfta framställningarnas sanningshalt och autenticitet uppger alla författare, från Italien till Island, med stor omsorg varifrån de har det vetande som de nu för vidare i skriftlig form. (41)

Detta förhållningssätt till det medeltida materialet framstår för en filolog inte bara som slarvigt, utan även som i hög grad naivt. Ett exempel på detta kan man se i författarens citat från prologen till *Heimskringla*, där Snorri i redovisningen av sina källor och sagesmän beskriver Ari fróði. Citatet ser i boken ut så här:

Det var inte märkligt att Are hade mycket kunskap om forna händelser både här och utomlands [dvs. i Norge], eftersom han hade lärt sig av gamla och visa människor och själv var vetgirig och minnesgod. (33)

Med endast en liten inblick i den text som citeras och det som sägs om Ari fróði inser man, vilket ju Hedeager själv påpekat, att den här formuleringen är en retorisk figur som återkommer i inte bara de isländska historieverken, utan även i deras motsvarigheter i t.ex. England. Det blir dessutom förvånande att utlandet för Snorri skulle vara Norge som författaren påpekar i sin kommentar inom hakparenteser. Snorri betraktade sig säkert som islänning, men hans kontakter med Norge var med tidens mått livliga och han ingick definitivt i en nordisk politisk elit. Det han syftar på är snarast Aris dokumenterade kunskaper i engelsk och kontinental historia. Ari kände med stor sannolikhet till flera av de kontinentala historieverken; det finns t.ex. tecken som tyder på att han (liksom Snorri) har känt till Adam av Bremens skildringar av det "hedniska" Uppsala.

I kapitlet "Härkomstmyter" diskuteras därefter de tre konkurrerande myter om germanernas härkomst som föreligger i det bevarade europeiska materialet. Myterna om ett ursprung i Troja (t.ex. den som återges av Snorri Sturluson) och Palestina avfärdas snabbt som beroende på det grekisk-romerska respektive judisk-kristna inflytandet medan den tredje, myten om germanernas ursprung i Skandinavien, utan vidare accepteras som den äldsta. I detta kapitel diskuteras de äldsta romerska historieskrivarnas skildringar av germanernas ursprung. Här diskuteras även den muntliga tradition som anses ligga bakom de tidigaste historieskrivarnas verk, det som Hedeager kallar "skuggor av en muntlig tradition". Óðinn introduceras nu för första gången som den germanska överguden. För filologen blir det i detta avsnitt av boken riktigt svårt att följa med i Hedeagers resonemang, eftersom guden Óðinn nu dyker upp i så många sammanhang. Här får vi bland annat reda på att den kungliga invigningsritualen hos langobarderna, trots att de under flera århundraden varit ett kristet folk, var "hednisk", och att Óðinns heliga lans Gungner i denna ritual överlämnas till kungen som symbol för dennes makt (48). Men om vi nu kontrollerar ett uppslagsverk om Óðinn finner vi att kontakten med langobardernas gud inte är så självklar. Denne gud benämns nämligen Gausus och den kontakt med Óðinn som kan skapas beror på att Gausus etymologiskt kopplas till ett namn som används som synonym för Óðinn, nämligen Gautr. Men detta nämns inte i Hedeagers text. Genomgående för det resonemang som förs i kapitlet om härkomstmyter är att Hedeager pressar sitt material till bristningsgränsen, till synes utan att egentligen själv inse det. De slutsatser som presenteras blir därmed mer representativa för författarens eget önsketänkande än analyser av de förkristna spår som kan finnas i de germanska härkomstmyterna.

Hedeager går därefter över till att diskutera den muntliga traditionen och historisk verklighet. Myter och sägner förmedlar aldrig en historisk sanning, konstaterar hon ofta, men en kärna av historiska förlopp och händelser lever alltid kvar. I det germanska materialet finner vi t.ex. berättelserna om nibelungar/völsungar som föreligger med varierande innehåll och form på flera håll i den europeiska medeltidslitteraturen. Här återopas den äldre *Eddan* som en nordisk källa, som av författaren sägs vara nedskrivna omkring 1100 och "förmodligen av Sæmund fróde" (67). Men detta är "fakta" som länge har betraktats som utdaterade av forskningen. Jag tror inte att någon forskare på fullt allvar har diskuterat Sæmundr fróði som nedskrivaren av den äldre *Eddan* sedan 1800-talet, och efter den svenske filologen Gustav Lindblads studier i handskriften Codex Regius, som är den mest betydande källan till eddadikterna och dateras till omkring 1270, är det väl egentligen ingen som vill föra nedtecknandet av dikterna längre tillbaka än till slutet av 1100-talet eller rentav början av 1200-talet (Lindblad 1954). Denna framflyttning av nedtecknandet med hundra år kan tyckas oväsentlig, men givetvis är det relevant att ge en så exakt bild som möjligt av källans ursprung. Det kan inom parentes sägas att även Sæmundr fróði skulle representera en väl utvecklad kristen lärdom om han mot förmodan skulle ha haft något med nedtecknandet att göra. Sæmundr fick sin prästutbildning på kontinenten och lär alltså ha varit väl insatt i samtidens kristna bildning.

Med tanke på den slarviga och otidsenliga behandling de isländska dikterna får blir man som norrön filolog misstänksam när den anglosaxiska legenden *Widsith* omnämns så här:

Av dessa tre [*Widsith*, den isländska berättelsen om Hervor och Heidrek och Saxo Grammaticus] är *Widsith* utan tvivel den äldsta. I sin nuvarande form är den nedskrivna omkring 970, men den äldsta nedskrivningen anses gå tillbaka till slutet av 600-talet. Själva dikten däremot är sammanställd ännu tidigare, dvs. inte senare än mitten av 500-talet. (68)

Det är givetvis inget tvivel om att *Widsith* är den äldsta berättelsen. Saxo sammanställer sitt verk under de första årtiondena av 1200-talet och sagan om Hervor och Heidrek torde inte vara äldre än 1300-talet. Men vad innebär det att *Widsith* i "sin nuvarande form" är nedskrivna omkring 970? Och en än mer viktig fråga i sammanhanget: om nedskrivningen av dikten anses gå tillbaka till 600-talet, vem har i så fall skrivit av den och i vilka syften har detta skett? Vi vet förskräckande lite om sammanställningen och redigeringen av de texter vi har bevarade från den här perioden och vi bör därför vara försiktiga när vi yttrar

oss om en dikts vittnesbörd om äldre tiders ideologi eller trosuppfattningar.

Med detta torde det vara uppenbart hur svagt det självklara och definitivt uttalade "[s]jälva dikten däremot är sammanställd ännu tidigare, dvs. inte senare än mitten av 500-talet" i själva verket är. Det enda vi kan säga något om med någorlunda säkerhet är den version vi har bevarad i skriftlig form. För *Widsith* anses denna datering alltså kunna göras till ca 970 och för Codex Regius av eddadikterna till ca 1270. För den senare handskriften bör vi räkna med en osäkerhetsmarginal på åtminstone 25 år åt vardera hållet för tidfästningen, d.v.s. ca 1255-1295. Hur kan vi då uttala oss om en skriftlig tradition för eddadikterna eller för *Widsith* som sträcker sig flera århundraden tillbaka i tiden? Eftersom det inte föreligger särskilt många varianter av dikterna kan vi inte bygga på förändringar i traditionen som kan föras tillbaka i tiden. Vi tvingas i stället att arbeta med yttre kriterier, d.v.s. jämförelser t.ex. med annat material. Det säger sig själv att redan det första steget tillbaka, alltså till en skriftlig tradering av *Widsith* från slutet av 600-talet är vanskligt. Att därefter sätta fram hypoteser om en äldre muntlig tradition är i princip ogörligt med någon slags metodisk och teoretisk hederlighet. Detta vet de flesta som sysslar med eddadikterna och den äldsta anglosaxiska diktningen (se t.ex. Foley 1991 och Kellogg 1991). Den äldsta forskningen kring muntlig tradering tog inte hänsyn till att dikterna i den form vi har dem alltid bevarats i en skriftlig tradition och drog därför ibland alltför starka slutsatser, men de forskare som i dag intresserar sig för den muntliga traderingen av eddadikterna utgår alltid från resonemang om den skriftliga traditionen och dess roll för förmedlingen av de muntligt traderade dikterna (se t.ex. Harris 1985 och Acker 1998).

Den tvärvetenskapliga kopplingen görs nu till ett område som Hedeager bör behärska bättre än det skriftliga medeltidsmaterialet. I ett kapitel diskuteras den djurornamentik som förekommer över hela Europa under folkvandringstiden. Detta kapitel inleds med en livlig, men ofta rörig, diskussion av *stil* som av arkeologer används för typologisering av föremål och för att kunna följa utvecklingslinjer i det arkeologiska materialet. Författaren argumenterar för att stil även måste förstås som innehåll, d.v.s. att ett samhälle definierar sig med utgångspunkt i t.ex. det som författaren kallar *ikonografisk stil*.

Symbolspråket, dvs. ikonografisk stil, ingår därmed i den sociala och politiska strategin, alltså i samhällets kosmologi, och dess betydelse borde därför kunna spåras upp i delar av den materiella kulturen - nämligen hos de rituella och prestigeladdade föremålen. [- - -] När stil uppfattas som en del av samhällets kosmologi, måste folkvandringstidens framträdande bruk av djursymboler också rymma ett budskap, som ligger bortom det rent estetiska eller dekorativa. Stil uttrycker inte "tycke och smak", som den gör i det moderna samhället; ikonografisk stil är däremot en del av gudarnas språk. (83)

Detta låter onekligen som spännande perspektiv, men det reser genast en viktig fråga: vem definierar vad som har varit rituella och prestigeladdade föremål? Hedeager väljer alltså att definiera just djurornamentiken som ikonografisk och därmed "en del av gudarnas språk". Men vad bygger hon denna slutsats på? I det följande visar det sig att djurornamentiken inte entydigt hör till en förkristen tid utan, framför allt på kontinenten, snarare utvecklas i det tidiga kristna samhället. Men även på nordiskt område - som under större delen av den aktuella perioden inte kan anses vara kristnat - medger författaren att påverkan från kontinenten och den katolska kyrkan förekommit. Trots detta konstaterar hon:

Men Norden hade fortfarande en hednisk krigareelit och en fragmenterad statsstruktur, där de hedniska myterna och det hedniska symbolspråket - djurstilarna - fortsatte att spela en organiserande roll i den politiska ideologin, dvs. i krigarsamhällets hela kosmologi, ända till slutet av vikingatiden. Den avslutas först i och med konsolideringen av kristna nordiska kungadömen på tidig medeltid omkring 1200 - och nedtecknandet av den nya officiella historien hos Saxo och Snorre. (93f.)

Det ser för mig inte bättre ut än att författaren, på ett sätt som ofta påminner om det man

finner i äldre historieforskning, utgår från det hon vill bevisa, d.v.s. att det samhälle som framträder i författarens presentation har sin utgångspunkt, inte i vad materialet säger, utan i vad författaren vill att det skall säga.

I kapitlet "Myter och materiell kultur" diskuteras förhållandet mellan å ena sidan ideologi och myter och å andra sidan dessas materiella yttringar. Hedeager argumenterar för att samhällen i stark förändring ofta förbrukar stora resurser för att manifesteras de nya sociala eller politiska förhållandena. Som exempel tar hon det kristna kyrkobyggandet i Norden under tidig medeltid och för äldre tid de bronsåldershögar som förekommer rikligt på nordiskt område. I perioden mellan dessa kulturyttringar är, hävdar Hedeager, folkvandringstiden en period med stora politiska och sociala förändringar, vilket förklarar de stora guldfynd som arkeologerna gör från den här tiden. Att de rika guldfynden utgör offer till gudarna tvivlar Hedeager inte på. Hon konstaterar:

Alla dessa föremål representerar med säkerhet endast en liten del av allt det som en gång blev nerlagt i jorden, och varav en stor del förmodligen varit ämnad för den största av de nordiska gudarna, asarnas konung, Oden. (98)

Men var finns beläggen för att allt detta guld offrats till någon gud och hur kan Hedeager underbygga sin uppfattning, att guldet varit ämnat åt Óðinn? Svaret är att det inte finns några belägg. De äldsta skriftliga beläggen på benämningen Óðinn för en nordisk gud föreligger inte tidigare än ett gott stycke in på 1200-talet. I andra germanska traditioner förekommer guden i äldre källor med benämningar som *Woden* i fornengelska och fornsaxiska och hos Adam av Bremen återfinns benämningen *Wodan*, vilket gör det sannolikt att det funnits en germansk gud som i Norden med bortfall av *w* (jfr eng. *wolf* och svenska *ulv*) blivit till Óðinn. Det finns för övrigt inget som helst stöd för att guldet offrats till gudarna. Detta bygger först och främst på en gammal tradition bland arkeologer att förklara alla former av oförklarliga förekomster av guld och konstföremål som förbundna med kult av något slag.

Hedeager beskriver nu var dessa fynd vanligtvis görs och konstaterar:

Kanske har det legat vid foten av det heliga träd - livsträdet - som representerade livets kontinuitet och världens sammanhang, men trädet är borta, och vi får aldrig möjlighet att förklara "markfynden". (98)

Återigen tycks Hedeagers resonemang här framför allt bygga på ett önsketänkande om hur den forntida världen varit inrättad. Något stöd för tankarna om offer under "livsträdet" finns inte i källmaterialet, men vi kan se att Hedeager utgår från att det har funnits; det är bara det faktum att det inte finns kvar som gör att vi inte kan förklara markfynden!

I det följande avsnittet behandlas de s.k. brakteaterna, ett slags präglade medaljonger som förekommer rikligt i periodens arkeologiska fynd. Här är det återigen så att recensentens kunskaper inskränker sig till det elementära, varför det är lättare att acceptera författarens presentation. Men eftersom brakteaterna i många fall är präglade med korta runinskrifter förekommer det uppgifter i avsnittet som drar till sig filologens uppmärksamhet, och genast minskar tilliten till författarens framställning.

Angående runinskrifterna konstaterar Hedeager utan resonemang att "[d]e mer eller mindre begripliga runorna brukar tolkas som trollformler, och därför omnämns ofta brakteaterna som amuletter, vilka bringar lycka eller avvärjer olycka" (100). En sådan tolkning har emellertid inte stått oemotsagd inom runologin. Snarast hör den i dag till en äldre skolbildning och betraktas med ett visst mått av misstro av dagens runologer. Återigen skulle Hedeager ha vunnit i trovärdighet om hon förhållit sig mer kritisk till en teori som kanske bör betraktas som föråldrad.

Det råder enligt Hedeager ingen tvekan om att brakteaterna inspirerats av romerska mynt och den bildvärld vi finner på dessa, men denna bildvärld har så transformerats till det

nordiska sammanhanget och används för att framställa den nordiske härskarguden, Óðinn. Om en runinskrift konstaterar Hedeager:

Bland de runinskrifter som är öppna för tydning finns "houar", dvs. "Den Höge". Av somliga har detta namn tolkats som runmästarens signatur (!), men mera sannolikt är det onekligen att förbinda det med Oden, som i Hávamál, "Den Höges Tal", uppträder under just detta namn. (102ff.)

Tolkningen av *houar* som namnet på den som ristat runorna avfärdas alltså med ett utropstecken medan det betraktas som "mera sannolikt" att namnet eller ordet skall förbindas med Óðinn. Det finns emellertid ingen argumentering hos Hedeager för denna tolkning. Med tanke på hur ofta det förekommer inskrifter med de äldre runorna som tycks vara personnamn, vilka kan vara ägar- eller ristarnamn - som inte är förbundna med gudanamn - är det emellertid inte så självklart att den alternativa tolkningen skall förkastas som Hedeager gör gällande.

Men det är inte bara Óðinn bland de nordiska gudarna som enligt Hedeager finns avbildad på brakteaterna. Hon finner även exempel på att gudarna Týr och Baldr förekommer. Om Týr konstaterar hon:

Även om Tyr inte är så mycket omtalad i vikingatidens mytologi, så nämns han jämsides med Oden och Tor och därmed hör han till de tre ursprungliga storgudarna. (105)

Först kan vi återigen konstatera att det som Hedeager kallar "vikingatidens mytologi" finns belagt framför allt i källor från 1200-talet, alltså ca 200 år efter vikingatidens slut. Týrs förhållande till de övriga gudomligheterna som nämns i de medeltida källorna är dessutom definitivt inte självklart. Den äldsta skriftliga källa som nämner några nordiska storgudar är Adam av Bremens krönika från andra hälften av 1000-talet, och denna krönika nämner inte Týr bland de tre gudar som dyrkas i Uppsala. Det tycks alltså som om valet av källa ofta styrs av vad Hedeager vill argumentera för. När det gäller tolkningen av de brakteater som innehåller ett motiv med en man som bits i handen av en hund är det givetvis lockande att välja att se Týr som en viktig gud i äldre förkristen tid - och därmed välja de källor som talar för detta.

Lika säkert uttalar sig Hedeager om ett annat vanligt motiv på brakteaterna som framställer tre figurer, där figuren i mitten har en kvist instucken i bröstet. Motivet har, konstaterar Hedeager, tydligt inspirerats av ett senantikt motiv men trots detta konstaterar hon tvärsäkert, med referens till en tolkning framförd av brakteatforskaren Karl Hauck:

Men brakteaterna avbildar en nordisk motivkrets, även om den är inbäddad i en senantik komposition. Motivet symboliserar en handling och en berättelse, som har haft en självständig innebörd i den nordiska världen. (109)

Hedeager diskuterar nu de olika medeltida källornas återgivning av denna berättelse - med undantag av den som finns hos Saxo och som bara nämns i förbigående, eftersom Baldr i denna version inte är någon gud! - och kommer fram till att misteln som dödsbringande vapen är det stora problemet för att förstå myten. Hon hävdar nu utan reservationer:

Nyckeln till gåtan ligger dock någon helt annanstans. Misteln är nämligen dödsbringande, men det vet varken de västnordiska diktarna på medeltiden eller den senare folktraditionen, ty vid den tidpunkten hade misteln nästan försvunnit från Norden. (112)

Det första man kan fråga sig är nu hur de medeltida nedtecknarna av gamla berättelser och myter i ena stunden kan förväntas ge relevant kunskap om en sedan flera århundraden avlagd tro eller ideologi, men i nästa stund inte förstår någonting av en central berättelse. När Hedeager därefter går över till att argumentera för sin upptäckt hävdar hon, att

mistelsaften på grund av sin giftighet använts av stenåldersjägare för att nedlägga stora villebråd, och att även senare tiders jägare lär ha känt till detta gift. Men när jakt blev mindre vanligt glömdes kunskapen bort, menar hon, och detta förklarar alltså att Snorri och den som diktade *Völuspá* inte förstår mistelns funktion som gift på pilens spets. Hon avslutar:

Bara i de gamla nordiska myterna har misteln levt vidare som en dödlig växt, men på sin resa i den muntliga tradingens långa förlopp har pilgiftets funktion överförs till pilen själv, som därmed blir ett magiskt, dödligt vapen. Den lilla böjliga misteln, som växte väster om Valhall, blev inte edsvuren, och därför skvallrar den om att bakom myten finns en verklighet, som ingen trott existerade. (113)

Här ser vi alltså hur en relativt svagt underbyggd hypotes redan har blivit ett faktum i Hedeagers resonemang.

Hedeager går nu över till att i kapitlet "En annan värld" diskutera det hon benämner "nordisk magi". Hon inleder med att medge att de skrivna källorna till det förkristna Norden i huvudsak finns bevarade i texter tillkomna i en kristen miljö. Men mycket i sagorna måste ändå avspegla en "hednisk" livssyn och "[s]ammantaget ger de en trovärdig inblick i hednisk tro och livspraxis, även om de icke säger något direkt om religionen" (114). Hur vi kan veta något om vari denna livspraxis består och hur den kan urskiljas i texter som tillkommit i en kristen miljö diskuteras inte av Hedeager.

En viktig del av Hedeagers resonemang genom hela boken kommer nu till explicit uttryck, nämligen att den nordiska religionen har ett schamanistiskt inslag. Schamanismen beskrivs som en globalt förekommande företeelse som inte nödvändigtvis skall ses som någon väldefinierad religion. Som ett exempel på schamanism lyfter Hedeager fram beskrivningar hos Snorri Sturluson av Óðinn. En bild hämtad från en brakteat får också här tjänstgöra som illustration utan att någon egentlig säkerhet föreligger om att motivet faktiskt skildrar Óðinn. Motivet visar en man iförd hjälm omgiven av ett hundliknande djur, en fågel, ett hjortdjur och två hopslingrade ormar, samt ett antal runor. Hunden ser ut att bita mannen i den vänstra handen, vilket kan jämföras med diskussionen om guden Týrs funktion tidigare. Bildtexten i boken lyder:

Guldbrakteat: antagligen Oden i fågelhamn, omgiven av de viktigaste hjälpanarna, nämligen fågeln, det stora rovdjuret och ormen, samt den egentliga symbolen för Odens makt - runorna. (123)

För mig framstår det som om tolkningen av figurerna på brakteaten styrs av Snorris beskrivning av Óðinn, vilken också refereras av Hedeager på den följande sidan.

Hedeager återkommer så till påståendet om runornas makt. Hon utgår från skildringen i *Hávamál* av hur Óðinn fick tillgång till kunskapen om runorna. Óðinn har nu blivit en schaman och Hedeager konstaterar att "Hávamáls beskrivning av Oden, som hänger i världsträdet Yggdrasil i nio dygn, sårad och fastande, är samtidigt en beskrivning av schamanernas initiering, där världsträdet ingår som ett viktigt element" (127). Hon fortsätter:

Myten illustrerar därmed på förebildligt sätt schamanismens väsen med extasen som medel till att nå den gudomliga insikten, och den bekräftar och förklarar sejden som en centralmagisk handling i nordisk hedendom. Sedda genom mytens glasögon blir runorna således något annat än ett primitivt alfabet; de representerar magin, de är själva nyckeln till Odens fruktade makt, ty de kunde tvinga död mans tunga att tala.

Men det finns inte mycket att bygga dessa antaganden på, trots att de framställs som fakta. Det ena ogrundade påståendet utgör i själva verket grunden – alltså egentligen ingen grund

alls – för nästa i en kedja av antaganden och hypoteser som till slut betraktas som sann. De spekulationer om runornas magiska funktion som Hedeager presenterar finns rikligt representerade i tidig runologisk forskning och har ofta förekommit i religionsvetenskapliga sammanhang, men bland runologer i dag ställer man sig ofta betydligt mer tveksam till dem än vad som framkommer här (se t.ex. Barnes 1994). Ett gott skäl att betvivla runornas magiska funktion i det förkristna samhället är den tidiga förekomsten av runor i kristna kontexter. Många av de vikingatida runstenarna är exempelvis entydigt tillkomna i ett kristet sammanhang och innehåller hänvändelser till Gud t.ex. om att vara ristarens själ nådig, och en mängd medeltida inskrifter med runor förekommer gjutna i kyrkklockor och inhuggna på gravstenar. Den medeltida kyrkan har alltså knappast sett runorna som något "hedniskt" hot. Detta diskuteras emellertid inte av Hedeager.

I sin avslutning konstaterar Hedeager med utgångspunkt i sitt förda resonemang:

Det var tillträdet till den andra världen, till förfädernas och gudarnas värld, som var helt avgörande för den auktoritet som var krigarelitens förutsättning. Gudarnas och förfädernas accept var en nödvändig förutsättning för auktoritet, dvs. trovärdighet. (135)

Nu har de hypoteser och spekulationer som presenterats i boken blivit fakta och Hedeager konstaterar att en ny krigarelit som växte fram under folkvandringstiden skapade ett nytt politiskt system "vilket blev legitimerat genom asatron och ådagalagt genom de stora guldoffren" (135). Óðinn är för Hedeager central i detta skeende. Han representerar det schamanistiska i den nordiska kulturen och framställs som mottagare, och därmed innehavare av guldets. Slutligen är det runorna som framhålls som en viktig komponent i maktens legitimering:

Den sista av de tre komponenterna för att skapa legitimering, nämligen makten över runorna, innebar möjligheten till kommunikation mellan de levande och förfäderna, dvs. runorna var vägen till kunskap om det förgångna och kunskap om framtiden - alltså den visdom som var helt central för att etablera och bibehålla auktoritet. (139)

Spekulationerna kring runornas funktion har nu alltså blivit till fakta. Óðinn är den högste guden. Han är guden i schamanskepnad med tillgång till förfädernas kunskap, guldets och runorna. Men inget av detta har något egentligt grundlag i de skriftliga källor Hedeager åberopar. Det är spekulationer kring ett mycket svårtillgängligt material. Givetvis måste vi tillåta oss att spekulera kring innebörden i detta, men det är då också viktigt att markera var det vetbara slutar och var spekulationerna börjar. Det gör Hedeager inte. Hon konstaterar:

Under alla omständigheter är det dessa för oss så osynliga trådar som tillsammans har bildat det ideologiska fundament, som de "realpolitiska" förhållandena måste ta hänsyn till. (139)

När dessa slutsatser presenterats går Hedeager över till att återberätta Snorris historier om asagudarnas ankomst till Norden. Hon konstaterar att Snorri återger två delvis olika versioner av denna ankomst, men att de trots allt i huvuddragen stämmer överens. Först nu påpekar Hedeager att det råder stor oenighet bland religionshistoriker om kulturen av Óðinn. Det finns enligt Hedeager två huvudtolkningar som båda utgår från att Snorris skildring återger någon form av historiskt skede. Hon hävdar här att "[a]rgumenten för och emot de olika hypoteserna är mycket omfattande och bygger på vitt skilda källunderlag, filologiskt, historiskt och religionshistoriskt" (145). Men det arkeologiska material som föreligger från före folkvandringstiden visar inga spår av Óðinnskult, konstaterar Hedeager. Finns det då några spår av en sådan kult i det arkeologiska materialet från folkvandringstiden? Så vitt jag kan förstå gör det inte det. Vi vet egentligen ingenting om kulturen i det vikingatida samhället om vi inte accepterar Snorris, Saxos och Adam av Bremens beskrivningar, vilka samtliga tillkommit betydligt senare och i en kristen kontext. Utan dessa texter skulle det

arkeologiska materialet knappast ge någon information om kulten av asarna och Óðinn.

I en avslutande diskussion kring världsträdet återkommer Hedeager till sin schamanistiska övertygelse. Óðinn som hänger i trädet är givetvis den unge mannen som genomlider den rituella döden för att invigas som schaman. I framställningen om världsträdet kommer Hedeager in på Adam av Bremens skildring av blotet i Uppsala. Hon konstaterar:

Världsträdet existerade inte bara som en konstruktion i mytologin, utan det heliga trädet var också centrum för ritualerna i verklighetens värld. Från vikingatidens slut kommer berättelsen hos Adam av Bremen (ca 1070), om hur blotet åt Oden, Tor och Frey fortfarande äger rum i offerlunden vid hednatemplet i Gamla Uppsala. (149)

Men i dag är det inte många religionshistoriker som skulle fästa någon större tillit till denna skildring. I en rapport från projektet *Sveriges kristnande* finns de senaste ståndpunkterna inom forskningen kring kristnandet av Sverige (Nilsson 1996) och historikern Henrik Janson diskuterar Adams skildring av det "hedniska" Norden ingående i flera arbeten (se Janson 1997 och 1998). Hedeager kunde alltså även här ha varit mer uppdaterad på den senaste forskningen på området.

Tvärvetenskap är i sig ett svårdefinierat begrepp. I engelsk terminologi gör man skillnad på *multidisciplinary research* och *interdisciplinary research*, där det förra innebär att man sammanställer forskning från forskare inom olika discipliner medan det senare skall innebära att samtliga inblandade forskare förstår problemställningar inom samtliga discipliner som skall samordnas i det aktuella forskningsprojektet. Den vanligaste formen av tvärvetenskaplig forskning torde vara den förstnämnda typen.

När en ensam forskare ger sig in i ett projekt som gör anspråk på att arbeta med material från flera discipliner blir det emellertid svårt att ange en klar definition av projektet. Kan en arkeolog egentligen förhålla sig till en forskningstradition inom t.ex. filologi där forskare inom ämnet ägnar många år åt studier och forskning? Om jag skall döma från Hedeagers bok är detta ogörligt. Genomgående uppvisas i boken en stor okunnighet och naivitet i behandlingen av det skriftliga materialet som säkert kunde ha avhjälpats bara genom att låta en filolog eller religionshistoriker med källkunskap läsa igenom texten. Men boken uppvisar samtidigt brister i framställningen som inte nödvändigtvis beror på okunnighet om materialet. Ofta är det snarare frågan om Hedeagers utgångspunkter, det att texter från 1200-talet skall kunna användas som redskap vid tolkningen av ett betydligt äldre arkeologiskt material. Här är det snarare frågan om Hedeagers önsketänkande. Som arkeolog vill hon så gärna kunna dra in de skriftliga källorna i sitt resonemang.

När arkeologer nu allt oftare försöker använda sig av skriftliga källor för sina tolkningar av det arkeologiska materialet är det viktigt att diskutera förutsättningarna för detta ingående. Inom tvärvetenskapliga projekt har det också under de senaste decennierna förts diskussioner om tvärvetenskaplighetens möjligheter och problem. Härvid har det ofta visat sig att den bästa formen för tvärvetenskaplig forskning är den där forskare från olika discipliner utför det arbete som de blivit utbildade för att göra, men där man samlar perspektiven genom att t.ex. hålla gemensamma arbetsseminarier. Detta, vill jag påstå, gäller även i hög grad för arkeologerna när de nu ger sig in på de skriftliga källornas område. Det torde löna sig att diskutera sina slutsatser ingående med specialister från de berörda disciplinerna innan man sänder dem till trycket. Bland annat är det viktigt att den tvärvetenskapligt sinnade forskaren tar sig tid för att sätta sig in i den aktuella forskningssituationen och inte, som ofta är fallet i den här recenserade boken, refererar till forskning som har decennier, ibland ett sekel på nacken.

Lotte Hedeagers bok gör anspråk på att vara en populärvetenskaplig framställning. Därmed faller väl en del av den ovan framförda kritiken? Jag kan inte se att så är fallet. En populärvetenskaplig text skall givetvis inte leva upp till samma krav som ställs på ett vetenskapligt arbete, men det finns många andra krav som författaren måste förhålla sig till.

Det är svårt att skriva populärvetenskap. I en populärvetenskaplig text måste man räkna med att läsarna är betydligt sämre insatta i det ämne man skall beskriva än en vetenskapligt utbildad läsare. Detta kräver att man ger sig tid till att förklara grundläggande frågeställningar. Dessutom måste författaren ofta presentera de vetenskapliga rönen i ett betydligt mindre abstrakt språk än den vetenskapliga framställningen ger utrymme för. Det går därmed inte alltid att få med alla de detaljanalyser som ligger till grund för framställningen. En del resonemang måste förenklas och en del grundligare diskussioner utelämnas. Men detta innebär enligt min mening inte att det blir omöjligt att skriva meningsfull populärvetenskap. I Hedeagers fall brister det emellertid ofta på dessa punkter. Läsaren förväntas känna till stora områden av den forskning som Hedeager refererar till, och utan förkunskaper blir man hänvisad till att lita på författarens redogörelse.

Hedeager levererar i sin framställning egna spekulationer som om de vore fakta, vilket i en vetenskaplig text knappast skulle accepteras utan omfattande resonemang och hänvisningar till tidigare forskning och källor. Som nämnts markerar hon i inledningen till sitt arbete att denna populärvetenskapliga framställning bygger på vetenskapliga arbeten som är under publicering. Men de brister i Hedeagers behandling av källor och tidigare forskning som påtalats ovan tycks mig vara av en art som svårligen låter sig justeras med referenser. Ofta förefaller hennes påståenden bygga på bristande kunskap i forskningen snarare än grundligt utfört vetenskapligt arbete; hennes tvärvetenskapliga pretentioner tycks inte alltid motsvaras av en ordentlig insats för att sätta sig in i de aktuella disciplinernas forskningsläge. I en populärvetenskaplig framställning förväntar man sig alltså inte en omfattande referensapparat eller en ingående diskussion av källorna. Man kan rentav tillåta sig att spekulera under förutsättning att detta framgår tydligt i texten. Men när spekulationer och antaganden presenteras som etablerade fakta av en professor i arkeologi ger detta auktoritet åt framställningen. Lotte Hedeagers bok ger emellertid inte en vederhäftig bild av forskningsläget inom områden som filologi, historia och religionsvetenskap, och därmed lämnas den i ämnet obevandrade läsaren i sticket.

© Karl G. Johansson

Recensionen tidigare publicerad i Gardar 30 (1999)

Litteratur

Acker, Paul. 1998. *Revising Oral Theory: Formulaic Composition in Old English and Old Icelandic Verse*. New York & London.

Barnes, Michael P. 1994. On Types of Argumentation in Runic Studies. I *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions. Grindaheim, Norway, 8-12 August 1990*, s. 000-000. Runrön 9. Uppsala.

Foley, John Miles. 1991. Orality, Textuality, and Interpretation. I A. N. Doane & Carol Braun Pasternack (red.), *Vox intexta: Orality and Textuality in the Middle Ages*, s. 34-45. Madison.

Harris, Joseph. 1985. Eddic Poetry. I C. J. Clover & J. Lindow (red.), *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*, s. 68-156. Islandica 45. Ithaca & London.

Janson, Henrik. 1997. Adam av Bremen, Uppsalatemplet och Gregorius VII. I Anders Hultgård (red.), *Uppsalakulten och Adam av Bremen*, s. 131-195. Nora.

Janson, Henrik. 1998. *Templum nobilissimum: Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*. Göteborg.

Kellogg, Robert. 1991. Literacy and Orality in the Poetic Edda. I A. N. Doane & Carol Braun Pasternack (red.), *Vox intexta: Orality and Textuality in the Middle Ages*, s. 89-101. Madison.

Lindblad, Gustaf. 1954. *Studier i Codex Regius av äldre Eddan*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap 10. Lund.

Nilsson, Bertil (red.). 1996. *Kristnandet i Sverige: Gamla källor och nya perspektiv*. Projektet Sveriges kristnande, Publikationer 5. Uppsala.